

Қазақстан кәсіпкерлерінің құқықтарын қорғау жөніндегі уәкіл

Қ.І. Нұровтың 2024 жылғы жұмыс нәтижелері бойынша

Қазақстан Республикасының Президентіне

БАЯНДАМАСЫ

КІРІСПЕ.....(5-6 бет)

1. КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ ЖӨНІНДЕГІ УӘКІЛ ИНСТИТУТЫ:
МӘРТЕБЕСІ, ДАМУЫ ЖӘНЕ РӨЛІ.....(7-8 бет)

- Құрылу тарихы
- Қазақстандық ҚКҚУ модельдің бірегейлігі
- ҚКҚУ институтының стратегиялық дамуы
- Өңірлік және қоғамдық инфрақұрылым

2. БИЗНЕС-АХУАЛ.....(9-20 бет)

- ШОБ дамуының тарихы
- Бизнесі жүргізу шарттарын бағалау: «Іскерлік ахуал – 2024» сауалнамасының нәтижелері
- «Әкімшілік қысым индексі-2024»

3. БИЗНЕСТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ.....(21-29 бет)

- Өтініштер
- Резонанстық кейстер
- Кедендік әкімшілендіру саласындағы кәсіпкерлерді сотқа дейінгі қорғау
- Салықтық тексерулердің нәтижелеріне сотқа дейінгі шағымдану
- Мемлекеттік кірістер органдарының тексерулеріне сот арқылы шағымдану
- «Атамекен» ҰКП-дағы проблемалық мәселелер тізілімі арқылы кәсіпкерлердің проблемаларын жүйелеу және шешу
- Үздік 10 оң шешілген мәселе
- Өңірлердегі жұмыс

4. ЖҮЙЕЛІ ЖҰМЫС ЖӘНЕ РЕФОРМАЛАР.....(30-36 бет)

- Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлікті қорғау бойынша Бизнес-омбудсмен стратегиясы
- ҚКҚУ бастамалары мен ұстанымы

5. МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРМЕН ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛ.....(37-38 бет)

- Өзара іс-қимыл форматы
- Жетістіктер
- Анықталған проблемалар

6. ҚОҒАМДЫҚ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ.....(39-43 бет)

- Сараптамалық алаңдар
- Ақпараттандыру, құқықтық білім беру және қоғамдық белсенділік
- ЭЫДҰ парасаттылық стандарттарын енгізу

7. ҚОРЫТЫНДЫЛАР МЕН ПЕРСПЕКТИВАЛЫ БАҒЫТТАР.....(44-46 бет)

- Негізгі қорытындылар
- 2024 жылдың қорытындысы бойынша ұсынымдар
- 2025 жылға арналған басым бағыттар

ҚОСЫМШАЛАР.....(47-52 бет)

- Бизнес-омбудсменнің Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлікті қорғау жөніндегі стратегиясы

КІРІСПЕ

«Жалпы, Үкімет пен барлық мемлекеттік органдардың міндеті – отандық бизнес пен шетелдік инвесторларға жол ашу. Олардың заңды қызметіне кедергі жасау барлық салдарына сәйкес өте ауыр құқықбұзушылық ретінде қарастырылуы тиіс».

(Қ.-Ж.К.Тоқаев. Мемлекет басшысының 2024 жылғы 2 қыркүйектегі «Әділетті Қазақстан: заң мен тәртіп, экономикалық өсім, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауы).

2024 жылғы 25 сәуірде Қазақстан Республикасы Президентінің өкімімен Қанат Ілияұлы Нұров Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау жөніндегі уәкіл (бұдан әрі – ҚҚКУ, Бизнес-омбудсмен, Уәкіл) болып тағайындалды.

2024 жылғы 30 сәуірде өткен таныстыру кездесуінде Мемлекет басшысы Бизнес-омбудсменге реттеушілік апелляция аясында кәсіпкерлік қызметке кедергі келтіретін артық әкімшілік тосқауылдарды анықтап, оларды жоюды тапсырды. Бұл – қолайлы инвестициялық климат пен бизнес-ортаны қалыптастыру мақсатында берілген нақты тапсырма болды.

Президент сондай-ақ жаңадан тағайындалған Бизнес-омбудсменнің назарын Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекс шеңберінде кәсіпкерлердің мемлекеттік органдарға қарсы талап-арыздарының саны азаймай отырғанына аударып, іскерлік ортадағы масылдық көңіл-күйді төмендету және кәсіпкерлік рухты қалпына келтіру қажеттігін атап өтті. Сонымен қатар, ол мемлекет пен бизнес арасындағы қайшылықтарды еңсерудің негізгі құралы ретінде тиімді медиацияның маңыздылығын да ерекше атап өтті.

2024 жылы «Экономиканы ырықтандыру туралы» Қазақстан Республикасы Президентінің Жарлығының ережелері ерекше мәнге ие болды. Бұл құжат мемлекеттің жекеменшік бизнеске деген жаңа кезеңдік көзқарасын жариялады. Жарлықтың мазмұнына сәйкес, мемлекеттік институттардың басты мақсаты бұзушылықтарды анықтауға емес, керісінше — бизнесті дамытуға жәрдемдесуге, реттеуші қысымды азайтуға және жекеменшік бизнестің мемлекеттік құрылымдарға деген сенімін арттыруға бағытталуы тиіс.

Аталған Жарлықтан туындайтын міндеттерді іске асыру шеңберінде Бизнес-омбудсмен мемлекеттік реттеудің «таза парақтан» бастау қағидаттарына, жекеменшік құқықтарының басымдығына, кәсіпкерлікті институционалдық қолдауға, сондай-ақ нарықтарға, инфрақұрылымға және сот қорғауына тең қолжетімділікті қамтамасыз етуге бағдарланады. Бұл тәсіл Мемлекет басшысының ашық, бәсекеге қабілетті және тұрақты экономикаға бағытталған Жаңа экономикалық саясаты (ЖЭС) аясында іске асырылуда, оның негізінде отандық жекеменшік бизнестің белсенді қатысуы көзделген. Осының барлығы Бизнес-омбудсменнің құқықтық реформа, инвесторларды қорғау, артық әкімшілік кедергілерді жою және мемлекеттік органдар тарапынан шамадан тыс қысымның алдын алу жөніндегі бастамаларынан көрініс табуы тиіс.

2024 жылы Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау жөніндегі уәкілдің қызметі жекелеген кәсіпкерлердің нақты өтініштеріне жедел әрекет етумен қатар, бүкіл кәсіпкерлік қауымдастығы үшін жүйелі мәселелерді анықтауға және тұжырымдауға бағытталды. Құқық қолдану тәжірибесіне, артық әкімшілік кедергілер мен заңсыз тексерістерге, мемлекеттік органдармен өзара іс-қимылға, сондай-ақ кәсіпкерлердің құқықтарын сотқа дейінгі және сот инстанцияларында қорғауға баса назар аударылды.

Осы жұмыс нәтижелері бойынша 2024 жылы Мемлекет басшысының тапсырмаларын орындау шеңберінде Бизнес-омбудсмен Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлікті қорғау жөніндегі Стратегияны әзірледі — бұл Президент Әкімшілігімен, «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасымен (бұдан әрі – ҰКП), сондай-ақ Қазақстанның сараптамалық қауымдастығымен келісілген кешенді құжат (Қосымшаны қараңыз).

Бизнес-омбудсменнің рөліне қазіргі көзқарас әрбір нақты кәсіпкердің заңды мүдделері мен құқықтарын қорғау бойынша әрекет ету барысында да бүкіл кәсіпкерлік қауымдастықты жүйелі қорғауды басымдық ретінде қарастыруға негізделеді. Мұндай тәсіл институционалдық шешімдердің тұрақтылығын қамтамасыз етіп, бизнесті ұзақ мерзімді дамытуға қажетті нормативтік-құқықтық жағдайларды қалыптастыруға мүмкіндік береді.

Осы баяндамада Бизнес-омбудсменнің 2024 жылғы қызметінің негізгі қорытындылары келтірілген. Оған қызметтің сандық және сапалық көрсеткіштері, маңызды кейстер, нормативтік-құқықтық базаны жетілдіру бойынша ұсыныстар, сондай-ақ 2025 жылға арналған басым бағыттар кіреді.

КӘСІПКЕРЛЕРДІҢ ҚҰҚЫҚТАРЫН ҚОРҒАУ ЖӨНІНДЕГІ УӘКІЛ ИНСТИТУТЫ: МӘРТЕБЕСІ, ДАМУЫ ЖӘНЕ РӨЛІ

➤ Құрылу тарихы

КҚҚУ институты 2014 жылғы 27 ақпандағы Президент Жарлығына сәйкес құрылды. Бұл Жарлық бизнестің құқықтарын қорғаудың тиімді тетігін енгізуді, қолайлы инвестициялық климат қалыптастыруды және мемлекеттік билікке деген сенімді арттыруды көздеді.

Институтты құру кәсіпкерлік ортаны бюрократиядан арылтуға және Конституцияның жекеменшікке құқық пен кәсіпкерлік қызмет бостандығын бекітетін 26-бабын іске асыруға бағытталған мемлекеттік реформаның бір бөлігі болды.

2016 жылғы 1 қаңтардан бастап «100 нақты қадам» Ұлт жоспарын іске асыру аясында Кәсіпкерлік кодекс күшіне енді. Бұл құжат Бизнес-омбудсменнің мәртебесін, өкілеттіктерін және жұмыс істеу тетігін айқындайтын 28-бөлімді қамтыды.

Бизнес-омбудсмен қызметінің платформасы ретінде «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасы (ҰКП) белгіленді. ҰКП Уәкілге әкімшілік-шаруашылық және ұйымдастырушылық-құқықтық қолдау көрсетуді қамтамасыз етуге міндетті. Бұл қазақстандық Бизнес-омбудсмен институтының моделін бірегей етеді.

➤ Қазақстандық КҚҚУ моделінің бірегейлігі

Бизнес-омбудсмен институты қоғамдық сипат пен саяси құрылымдардан тәуелсіздікті үйлестіретін бірегей модель бойынша құрылған. Уәкілді Қазақстан Республикасының Президенті тағайындайтынына және ол тек Мемлекет басшысына ғана есеп беретініне қарамастан, бұл институттың саяси бейтараптығы сақталады.

Қазақстан Республикасының Кәсіпкерлік кодексіне сәйкес, Уәкіл саяси партиялар мен өзге де бірлестіктердегі мүшелігін тоқтатуға міндетті. Бұл оның мемлекеттік органдардан тәуелсіздігін және саяси бейтараптығын қамтамасыз етеді.

Институтты қаржыландыру «Атамекен» ҰКП арқылы жүзеге асырылады, бұл КҚҚУ-дың ерекше түрін — қоғамдық функциялары бар, тікелей кәсіпкерлік қауымдастықтың қолдауына сүйенетін институтты қалыптастырады. Осылайша, Уәкіл мемлекеттіктен тәуелсіз елдегі кәсіпкерлердің басты қоғамдық бірлестігі жүйесінде орналасқан. Бұл жағдай Бизнес-омбудсменнің реттеушілік шағымдарды қарау, медиация және кәсіпкерлік құқықтарды қорғау жөніндегі өзге де функцияларын орындау барысында мемлекет пен бизнес арасындағы теңгерімді диалогтың кепілі болып табылады.

КҚҚУ кәсіпкерлік құқықтарын қорғауға баса назар аударады, ал ҰКП — кәсіпкерлікті жалпы алғанда, біртұтас әлеуметтік-экономикалық класс ретінде дамытуға бағытталған, оның ішінде орталық және өңірлік деңгейлерде кәсіпкерлік субъектілерінің заңды мүдделерін қорғауды да қамтиды. Осылайша, бұл екі институт тығыз өзара іс-қимылда жұмыс істей отырып, бизнесті қолдаудың бірыңғай экожүйесін қалыптастырады. КҚҚУ ҰКП-ның инфрақұрылымы мен ресурстарына сүйенсе, ал ҰКП — Уәкілдің құқықтық қорғау мандатына арқа сүйейді. Мұндай байланыс Қазақстанда кәсіпкерлікті тиімді дамыту ісінде олардың күш-жігерінің қажетті синергиясын қамтамасыз етеді.

➤ ҚКҚУ институтының стратегиялық дамуы

Үшінші Бизнес-омбудсмен тағайындалғаннан кейін, Мемлекет басшысының тапсырмаларына сәйкес, институттың қызметіндегі басымдық стратегиялық тәсілге ауыстырылды. Енді жұмыс тек жекелеген өтініштерге әрекет етумен шектелмей, бизнесті қысымға алудың жүйелі себептерін жоюға да бағытталады.

Осы мақсатта 2024 жылы Кәсіпкерлікті қорғау жөніндегі стратегия әзірленді. Бұл құжат 8 басым бағытты қамтиды:

- 1) құқық шығармашылығы мен құқық қолданудағы еркіндікке жол бермеу,
- 2) отандық тауар өндірушілерді мемлекеттік қолдау шараларын қайта қарау,
- 3) шекті бағалар мен сауда еркіндігін шектейтін өзге де тетіктерден бас тарту,
- 4) мемлекеттік басқаруды орталықсыздандыру,
- 5) корпоративтік басқарудың ашықтығы,
- 6) табиғи монополиялар тарифтерін тұрақтандыру,
- 7) квазимемлекеттік сектордың жеке бизнеспен бәсекелесуіне тыйым салу және ЕАЭО аясында тең бәсекелестікті қамтамасыз ету,
- 8) кәсіпкерлікке қатысты мемлекет пен қоғамда қалыптасқан масылдық стереотиптерді жою.

Стратегия бизнес-қоғамдастықпен, мемлекеттік органдармен және сарапшылар қауымдастығымен бірлескен жұмыстың нәтижесінде Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау жөніндегі уәкілмен бекітілді және оны іске асыру аясында бірқатар жүйелі шаралар қабылданды: заңнамаға өзгерістер енгізу бастамасы, реттеуші саясатты әзірлеуге қатысу, салалық мемлекеттік органдармен диалог және құқық қолдану практикасын тұрақты мониторингтеу.

➤ Өңірлік және қоғамдық инфрақұрылым

Бизнес-омбудсмен Қазақстанның әрбір өңірінде өз өкілдері арқылы өңірлік кәсіпкерлер палаталарында өкілдік етеді:

- шағымдарды қабылдау және сүйемелдеу;
- аумақтық прокуратуралармен, әкімдіктермен, мемлекеттік органдардың департаменттерімен өзара іс-қимыл жасау;
- бизнес құқықтарын қорғау жөніндегі өңірлік жұмыс топтарына қатысу.

Қоғамдық өкілдер институты да жұмыс істейді – бұл заңгерлер мен құқық қорғаушылар, кәсіпкерлер мен сарапшылар:

- соттарда кәсіпкерлерді қорғауға қатысады;
- сараптамалық қорытындылар дайындайды;
- жергілікті деңгейде істерді сүйемелдеу;
- мемлекеттік органдармен диалогта бизнес мүдделерін білдіреді.

Кәсіби құқықтық сараптама мен қоғамдық қатысудың бұл үйлесімі кәсіпкерлік қоғамдастық тарапынан кең қамтуды, жедел әрекет етуді және жоғары сенім деңгейін қамтамасыз етеді.

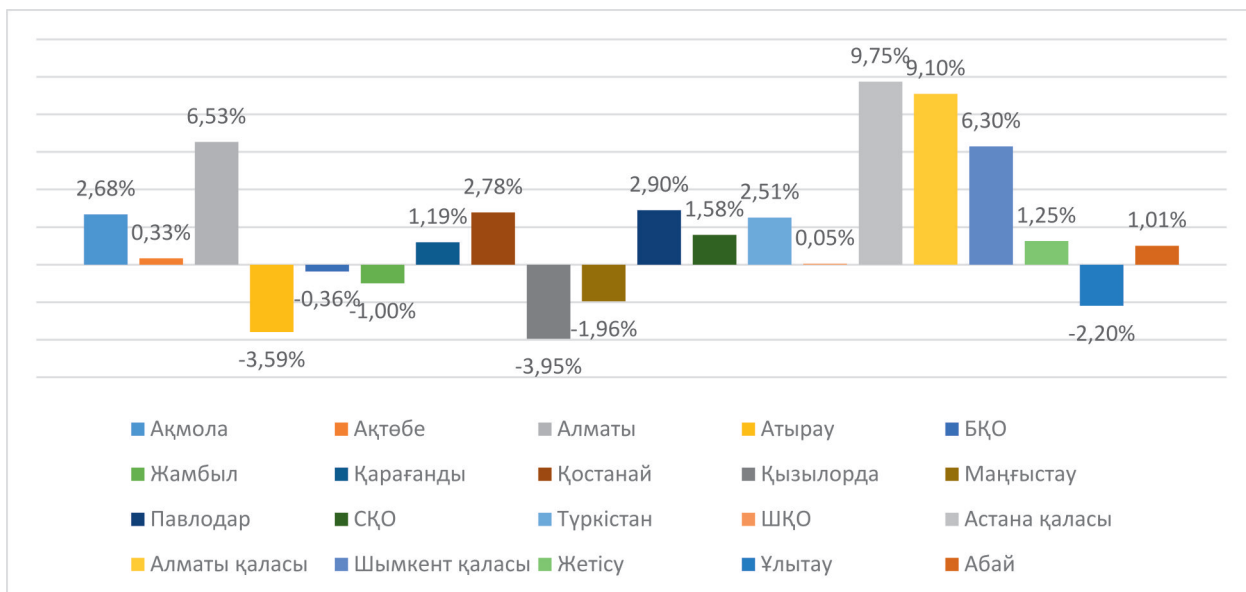
БИЗНЕС-АХУАЛ

Елдегі экономикалық бостандық деңгейінің, инвестициялық тартымдылықтың және кәсіпкерліктің тұрақтылығының негізгі көрсеткіштері – іскерлік ортаның жай-күйі мен дамуы болып табылады. 2024 жылы Бизнес-омбудсмен институты әкімшілік қысымды азайту және бизнесті жүргізудің нормативтік-құқықтық жағдайларын жақсарту бойынша жүйелі жұмысты бастады.

Елдегі бизнес-ахуалдың жай-күйін объективті бағалау үшін Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау жөніндегі уәкіл «Іскерлік ахуал» және «Әкімшілік қысым индексі» тәуелсіз рейтингінің нәтижелерін қоса алғанда, негізгі талдамалық құралдарды жүйелі түрде пайдаланады. Сондай-ақ ақпараттың маңызды көзі ресми статистика, атап айтқанда ұлттық статистика Бюросының деректері болып табылады. Бұл көздер іскерлік ортаның динамикасын қадағалап қана қоймай, проблемалық аймақтарды анықтауға, сонымен қатар мемлекеттік реттеуді жетілдіру бойынша негізделген ұсыныстарды қалыптастыруға мүмкіндік береді. Оларды үнемі пайдалану «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» қағидаттарын ілгерілетуде және Қазақстанда орнықты, әділ және болжамды іскерлік ахуал қалыптастыруда маңызды рөл атқарады.

➤ ШОБ даму динамикасы

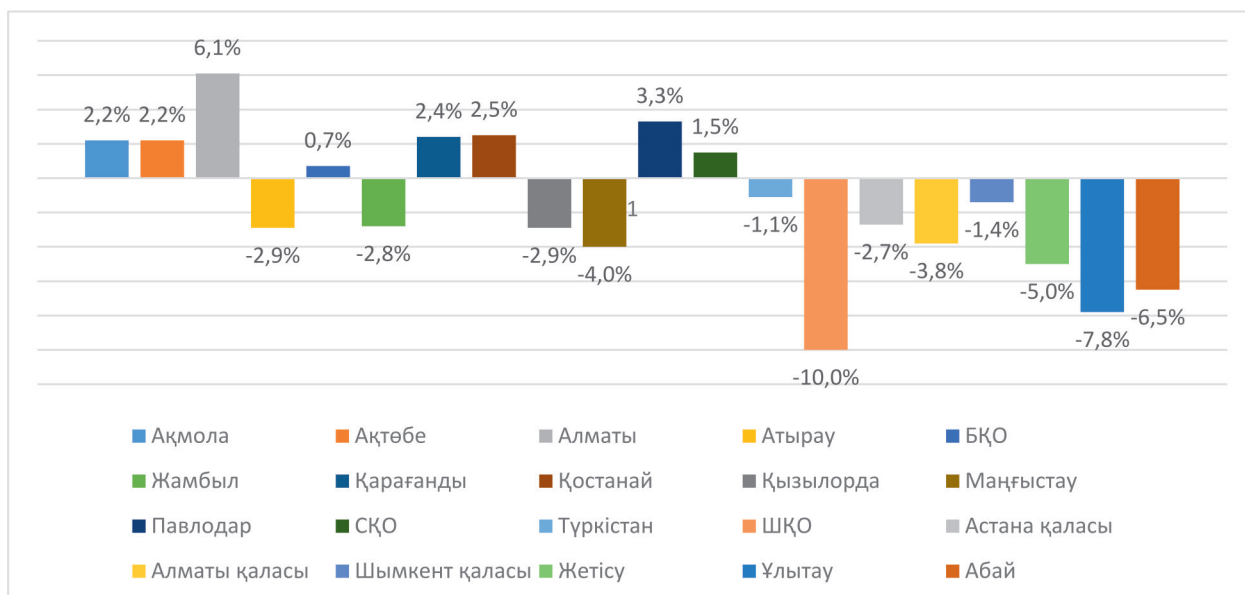
Сонымен, ресми статистика деректері бойынша, 2024 жылы елімізде шағын және орта кәсіпкерлікті дамытудың оң серпіні сақталуда, бұл азаматтардың кәсіпкерлік қызметке деген қызығушылығы мен оның жағдайларының жақсарғанын көрсетеді (1-сурет).

ҚР СЖРА ҰСБ деректері негізінде есептелген

1-сурет. Тіркелген ШОБ субъектілерінің санының өсу динамикасы, %

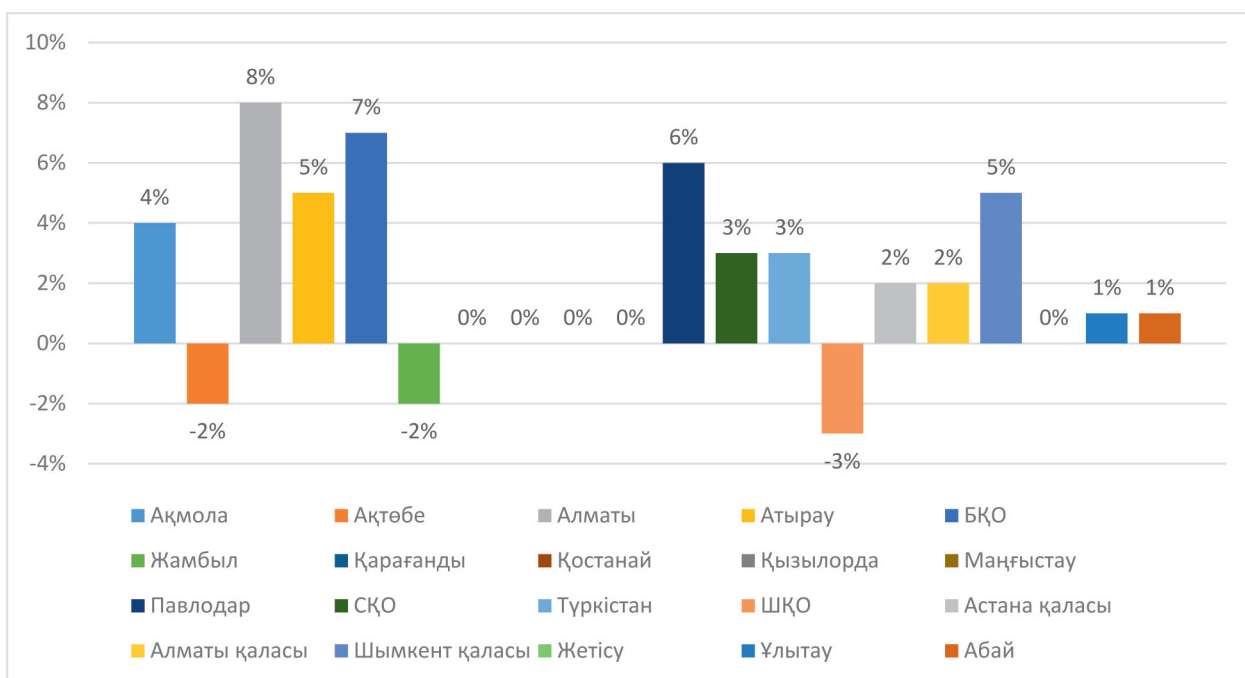
Тіркелген ШОБ субъектілерінің жалпы саны 2,26 млн-ды құрап, өткен жылмен салыстырғанда 3,8%-ға артты. Айтарлықтай өсім Астана қаласында (+9,7%), Алматы қаласында (+9,1%) және Алматы облысында (+6,5%) байқалды. Сонымен қатар, Атырау, Қызылорда және Ұлытау облыстарында тіркелген субъектілер санының азаюы тіркеліп, бұл жағдай қосымша талдауды және өңірлік қолдау шараларын әзірлеуді қажет етеді. (2-сурет)

ҚР СЖРА ҰСБ деректері негізінде есептелген

2-сурет. Жұмыс істейтін ШОБ субъектілері санының өсу динамикасы, %

Көптеген өңірлерде белсенді жұмыс істейтін ШОБ субъектілерінің саны да өсті. Алматы, Павлодар, Қарағанды және Қостанай облыстарын ерекше атап өтуге болады. Өнім шығару көлемі бойынша Алматы және Шымкент қалалары, сондай-ақ Қызылорда, Ұлытау және Солтүстік Қазақстан облыстары айтарлықтай өсім көрсетті (3-сурет).

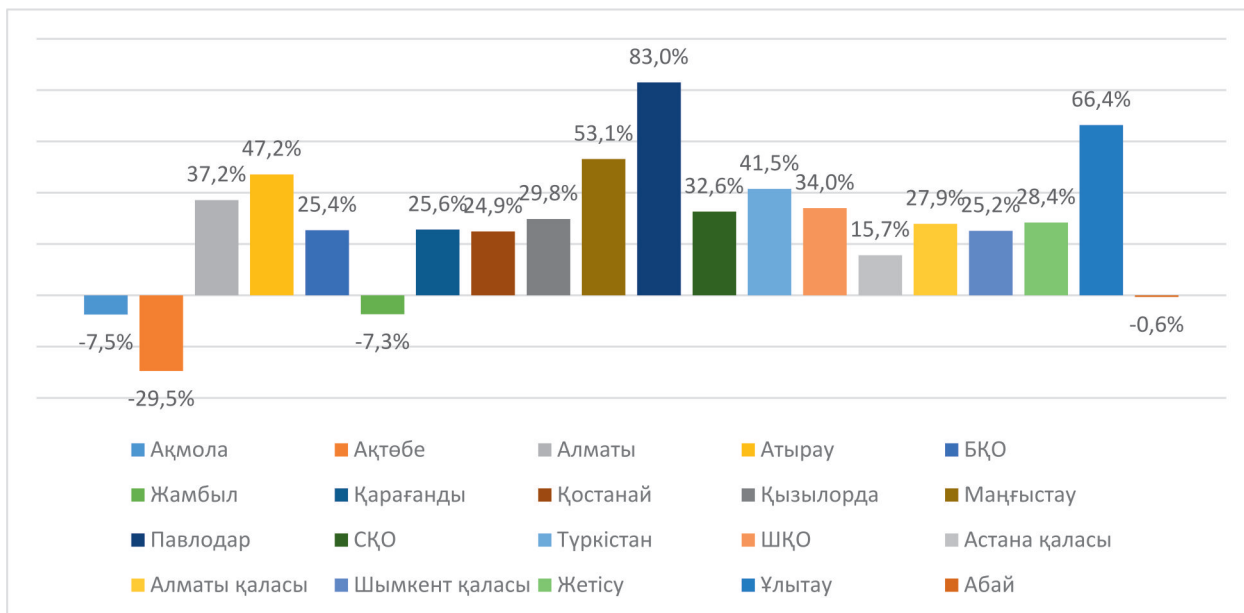
ҚР СЖРА ҰСБ деректері негізінде есептелген

3-сурет. ШОБ субъектілерінде жұмыс істейтіндер санының өсу динамикасы, %

ШОБ секторында жұмыспен қамтылғандардың жалпы саны тұрақтылықты көрсетіп, өсуін жалғастыруда. Ең жоғары өсім Алматы облысында (+8%) және Батыс Қазақстан облысында (+7%) байқалды. Сонымен қатар, бірқатар өңірлерде – Ақтөбе, Шығыс Қазақстан және Жамбыл облыстарында – жұмыспен қамтылу

деңгейінің төмендеуі тіркелді.

ШОБ субъектілерінің негізгі капиталға салған инвестициялары еліміз бойынша жалпы өсім көрсетті. Өсу қарқыны бойынша көшбасшылар – Павлодар облысы (+83%), Ұлытау облысы (+66%) және Маңғыстау облысы (+53%). Сонымен қатар, Ақтөбе, Ақмола және Жамбыл облыстарында инвестиция көлемдерінің төмендеуі алаңдаушылық туғызады және жергілікті деңгейде инвестициялық саясатты қайта қарау қажеттілігін көрсетеді. (4-сурет)

ҚР СЖРА ҰСБ деректері негізінде есептелген

4-сурет. Шағын және орта кәсіпкерлік субъектілерінің негізгі капиталға салынған инвестицияларының өсу динамикасы, %

Осылайша, әлеует пен оң үрдістердің сақталуына қарамастан, Қазақстандағы шағын және орта бизнестің дамуы әлі де біркелкі емес сипатқа ие. Бизнес-ахуалды теңестіру және жүйелі кедергілерді жою мақсатында өңірлік деңгейде нысаналы шараларды қабылдау қажет, бұл алдағы жұмыстың маңызды бағыты болып табылады.

➤ **Бизнес жүргізу жағдайларын бағалау: «Іскерлік ахуал – 2024» сауалнамасының нәтижелері**

Өңірлерде шағын және орта бизнесті дамытуға бағытталған жүйелі шараларды қабылдау үшін кәсіпкерлердің пікірін үнемі қадағалап отыру маңызды. Осы тұрғыда «Атамекен» ҰКП жүргізетін «Іскерлік ахуал» тәуелсіз рейтингі мемлекеттік органдардың қолайлы бизнес ортасын қалыптастырудағы жұмысын бағалаудың тиімді құралы болып табылады. Зерттеу орталық және жергілікті деңгейлерді қамтып, бизнестің мемлекетпен өзара іс-қимылындағы нақты жағдайды көрсетеді.

Сауалнама өткізу Мемлекет басшысы Қазақстан халқына арнаған «Сындарлы қоғамдық диалог – Қазақстанның тұрақтылығы мен өркендеуінің негізі» атты Жолдауында атап өткен «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» тұжырымдамасын іске асыруға ықпал етеді. Бұл тиімді кері байланыс механизмі мемлекетке кәсіпкерлердің сұраныстарына жедел әрекет етуге мүмкіндік береді.

Негізгі мақсат – мемлекеттік органдардың тиімділігін және әрбір өңір мен басым

салада бизнестің өзін қаншалықты жайлы сезінетінін түсіну.

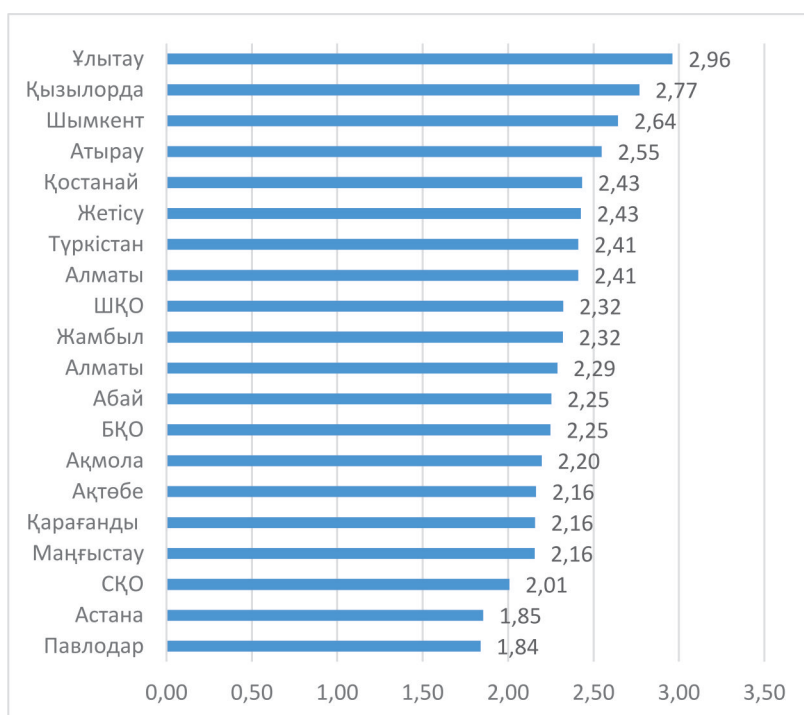
Шағын бизнеске жүргізілген сауалнама нәтижелері

Қазақстан өңірлеріндегі іскерлік ахуалға жүргізілген бағалау нәтижелері бойынша шағын бизнесті дамытуға ең жоғары жайлылық көрсеткіштері келесі өңірлерде тіркелді:

1. Ұлытау облысы — 2,96 балл
2. Қызылорда облысы — 2,77 балл
3. Шымкент қаласы — 2,64 балл

Сонымен қатар, ең төменгі жайлылық көрсеткіштері келесі өңірлерде байқалды:

1. Павлодар облысы — 1,84 балл
2. Астана қаласы — 1,85 балл
3. Солтүстік Қазақстан облысы — 2,01 балл (5-сурет)

Бағалау шкаласы: 1–ден 4–ке дейін, мұндағы 1 – ең төменгі баға, 4 – ең жоғары баға.

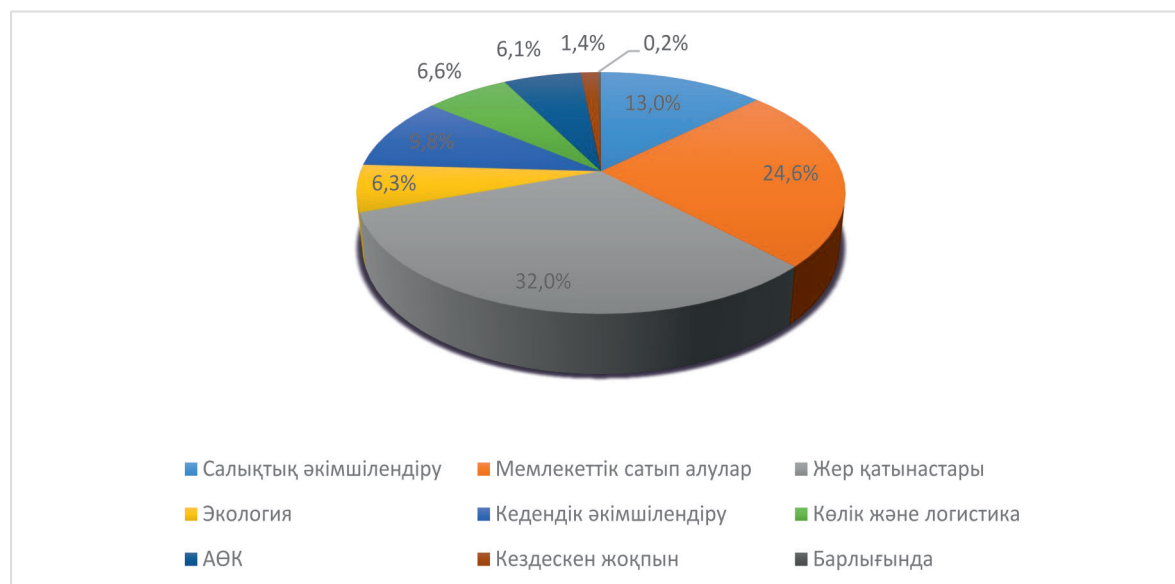
5-сурет. Шағын бизнес сауалнамасының қорытындылары бойынша өңірлерді саралау

6-сурет. Сіздің елді мекеніңіздегі шағын бизнес санатынан орта санатқа көшуге не кедергі?

Шағын бизнестің өсуіне басты кедергілер ретінде қосымша рұқсаттарды алу қажеттілігі (43,1%) мен салықтық талаптардың жоғары болуы (44%) қалуда. Сондай-ақ мемлекеттік органдардың тексерістері де (42,4%) елеулі мәселе болып отыр, бұл әкімшілік қысым немесе кәсіп жүргізу үдерістерінің күрделенуін көрсетеді. Әкімшілік кедергілер кәсіпкерліктің дамуына басты тосқауыл болып қалып отыр, ал оларды жою іскерлік белсенділікті едәуір арттыруы мүмкін еді. (6-сурет)

Мемлекеттік органдармен бейресми өзара әрекеттесу тәжірибесінің сақталуы бизнес үшін жүйелік мәселелердің бірі болып қалуда. Шағын бизнес өкілдерінің пікірінше, ең жоғары жемқорлыққа бейімділік жер қатынастары саласында (24,9%), мемлекеттік сәулет-құрылыс бақылау басқармасы (23,3%), сәулет және құрылыс саласында (22,2%) байқалады. Бұл құрылысқа рұқсат алу мен жер учаскелерін рәсімдеу кезінде қиындықтардың туындауы мүмкін екенін көрсетеді. Шағын бизнес субъектілері көбінесе салық органдарында (20,8%), санитарлық-эпидемиологиялық бақылау органдарында (19,6%) және көлік бақылау органдарында (19,4%) жемқорлыққа тап болады. Бұл аталған ведомстволардың жұмысында ашықтықты арттыру қажеттігін айқындайды. Респонденттердің әрбір үшіншісі жемқорлық схемаларын көбінесе мемлекеттік қызметшілер бастамашы болады деп есептейді. Тек 27,4%-ы ғана бастамашының бизнестің өзі екенін айтады.

7-сурет. Шағын бизнес сауалнамасының нәтижесі бойынша жемқорлық деңгейі ең жоғары салалар

Ең жоғары бейресми шешімдер деңгейі жер қатынастары (32,0%) мен мемлекеттік сатып алулар (24,6%) салаларында байқалады. Бұл аталған салаларда ашықтықты арттырудың, сондай-ақ процестерді автоматтандырып, адами факторды азайту үшін цифрлық платформаларды енгізудің қажеттілігін көрсетеді. (7-сурет)

8-сурет. Шағын бизнестің дамуға қатысты алдағы жоспарлары

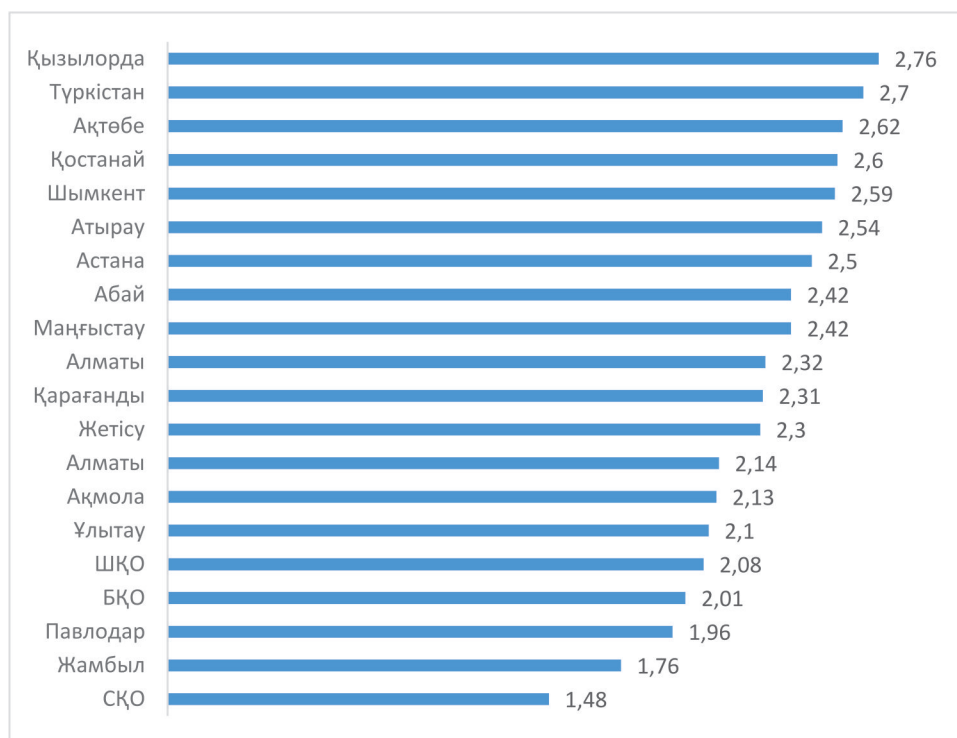
Қиындықтарға қарамастан, шағын бизнес тұрақтылық пен даму ұмтылысын көрсетуде:

- кәсіпкерлердің 35%-ы қызмет аясын кеңейтуді жоспарлап отыр
- 20,3%-ы мемлекеттік қолдау шараларын пайдалануға ниетті
- 17,9%-ы шығындарды оңтайландырумен айналысуда
- Тек 1,5%-ы ғана бизнесті жабу мүмкіндігін қарастыруда (8-сурет)

Орта бизнеске жүргізілген сауалнама нәтижелері

Қызылорда, Түркістан және Ақтөбе облыстары орта бизнес үшін қолайлылық деңгейі бойынша рейтингтің көшін бастап тұр. Ал Павлодар, Солтүстік Қазақстан

және Жамбыл облыстары төмен бағалар алып, ең төменгі орындарда орналасқан — бұл өңірлердегі бағалар 2 баллдан төмен. (9-сурет)

Бағалау шкаласы: 1-ден 4-ке дейін, мұнда 1 – ең нашар көрсеткіш, 4 – ең үздік көрсеткіш.

9-сурет. Орта бизнес сауалнамасының нәтижесі бойынша өңірлерді саралау

10-сурет. Орта бизнеске тән негізгі мәселелер

Орта бизнес кәсіпкерлерінің негізгі проблемалары:

1. Салық жүктемесінің артуы: сауалнамаға қатысқандардың 23,4%-ы салық әкімшілендіруін басты кедергі ретінде көрсеткен.

2. Қаржыландыру мүмкіндіктерінің шектеулігі: 13,5% кәсіпкерлер жоғары пайыздық мөлшерлемелер мен несиелердің қолжетімсіздігін атап өткен.

3. Білікті кадрлардың тапшылығы: 13,2% компания инженерлік-техникалық бағыттарда мамандардың жетіспеушілігін сезінуде.

4. Теміржол мәселелері: респонденттердің 53,4%-ы теміржол инфрақұрылымының жағдайын қанағаттанарлықсыз немесе орташа деп бағалаған.

5. Газдандыру: 26,2% бұл қызметтің мүлде жоқтығын немесе өте шектеулі қолжетімділігін көрсеткен.

6. Коммуналдық тарифтердің жоғары болуы: 12,2% кәсіпкерлер үшін ТКШ шығындарының өсуі бизнеске қысым түсіретін фактор ретінде анықталған.

7. Арнайы экономикалық аймақтар (АЭА) мен индустриялық аймақтардың (ИА) инвестициялық ынтымақтастыққа төмен деңгейде қатысуы: 55% респондент бұл бағыттағы қатысуды төмен немесе ішінара деп бағалаған. (10-сурет)

Аталған мәселелерді шешу үшін кешенді көзқарас қажет, ол экономикалық жағдайды, реттеуші орта мен нарықтың жай-күйін ескеруі тиіс.

 «Әкімшілік қысым индексі – 2024»

Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы, Қазақстан Республикасындағы Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау жөніндегі уәкіл және «Атамекен» Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасы арасында бекітілген бизнесті қорғау жөніндегі бірлескен іс-шаралардың кешенді жоспарының 2.24-тармағын іске асыру аясында «Әкімшілік қысым индексі» (бұдан әрі – Индекс) есептелді.

Индекс бақылаушы органдар мен өңірлер бөлінісінде есептеледі.

Индекс статистикалық деректер мен сауалнама көрсеткіштері негізінде қалыптастырылады.

Әлемдік тәжірибеде бизнеске әкімшілік қысым тек талаптардың ресми сақталуы ретінде ғана емес, ең алдымен кәсіпкердің субъективті қабылдауы ретінде қарастырылады – яғни мемлекеттік саясатты іс жүзінде іске асыру қаншалықты ауыртпалықты әрі шығынды болып отыр?

Көп жағдайда мәселе қарапайым, бірақ қажытатын жайттарда – өтінімдерді беру рәсімдерінің шамадан тыс ұзақтығы, шамадан тыс және жиі тексерулер, түрлі ведомстволар тарапынан қойылатын түсініксіз және қарама-қайшы талаптар. Алайда бұл техникалық сипаттағы көріністердің ар жағында әлдеқайда тереңірек мәселе жатыр — кәсіпкердің эмоционалдық және психологиялық тұрғыдан тозуы. Ол бизнесін дамыту орнына, бюрократиялық кедергілермен күресуге мәжбүр.

Мұндай әкімшілік қысым актілері саны, күрделілігі және болжап-білу мүмкін еместігі тұрғысынан шамадан тыс болған жағдайда, бұл компаниялардың шығындарының артуына және кәсіпкерлікке деген мотивацияның төмендеуіне әкеледі. Макродеңгейде бұл – инвестициялық ахуалдың әлсіреуіне және ұлттық экономиканың бәсекеге қабілеттілігінің төмендеуіне себеп болады.

Әділ әрі болжамды реттеуші ортаны қалыптастыру – бұл бизнесті жай ғана

қолайлы жағдаймен қамтамасыз ету емес. Бұл – экономикалық іскерлік белсенділіктің тұрақтылығын қамтамасыз ету, кәсіпкерлердің мемлекетке деген сенімінің негізі.

1-индекс. Бизнеске жүргізілетін тексерулер қаншалықты орынды?

Бақылау-қадағалау жүйесінің тиімділігінің негізгі көрсеткіштерінің бірі – тексерулер нәтижесінде нақты құқықбұзушылықтар анықталған жағдайлардың үлесі. Бұл көрсеткіш неғұрлым жоғары болса, мемлекет бақылау ресурстарын соғұрлым мақсатты әрі негізді пайдаланады деген сөз. Демек, бұл — тәуекелге бағдарланған тәсілдің қолданылып жатқанын, ал тексерулердің бейберекет жүргізілмейтінін білдіреді.

Бүгінде республика бойынша бұл көрсеткіш 40%-ды құрайды. Бұл тексерулердің бір бөлігінің орындылығына ғана емес, жалпы тәсілдің тиімділігіне күмән келтіреді. Бизнес бақылаудың азаюын емес, оның ақылға қонымды әрі алдын ала болжанатын болуын күтеді. Нақты негізсіз инспектордың әрбір сапары — бұл босқа жұмсалған ресурстар, жоғалған уақыт пен сенімнің жоғалуы. Тексерулер жүйесінің тиімді құрылуы — бұл тек бизнес үшін ғана емес, сондай-ақ мемлекеттік ресурстар мен мүдделер үшін де сыбайлас жемқорлықтың алдын алудың бір жолы.

2-индекс. Профилактика ма, әлде жаза ма?

Бақылау-қадағалау жүйесінің жетілгендігі мен дамығандығының басты көрсеткіштерінің бірі – профилактикалық тексерулердің жалпы тексерулер ішіндегі үлесі. Бұл көрсеткіш неғұрлым жоғары болса, мемлекет заңбұзушылықтардың алдын алуға көбірек көңіл бөледі деген сөз. Көрсеткіштің өсуі – мемлекеттің санкциялық емес, алдын алу шараларын басымдыққа айналдырғанын білдіреді.

Бүгінгі таңда бұл индикатор республикалық деңгейде небәрі 12%-ды құрайды. Бұл – алаңдататын жайт: 10 тексерулердің 9-ы – жазалауға бағытталған, профилактикалық сипатта емес. Бизнеспен серіктестік диалог жүргізудің орнына санкциялық тәсіл үстемдік етіп отыр. Бұл әкімшілік қысымды күшейтіп, кәсіпкерлердің қадағалаушы органдарға деген сенімін төмендетеді.

Ал шын мәнінде, дәл профилактика арқылы бизнес ережелерді өз еркімен сақтауға мүдделі болатын сенім атмосферасын қалыптастыруға болады.

3-индекс. Жауапты бизнес — минималды құқық бұзушылықтар

2024 жылдың қорытындысы бойынша барлық тіркелген әкімшілік құқықбұзушылықтардың тек 2%-ы ғана кәсіпкерлік секторына — жеке кәсіпкерлерден бастап ірі компанияларға тиесілі.

Бұл көрсеткіш маңызды бір фактіні нақты дәлелдейді: кәсіпкерлер, жалпы алғанда, заңды сақтайды. Бизнес жүйелі заңбұзушылықтардың көзі емес, және кәсіпкерлік субъектілері арасындағы әкімшілік жауапкершілік деңгейі өте төмен.

4-индекс. Айыппұл — қалыпты жағдай ма? Бизнеске қысым көрсетудің ақылға қонымды шегі қайда?

Әкімшілік жаза түрлерінің ішінде айыппұл үлесін көрсететін индекс қадағалаушы органдардың қандай шараны басымдықпен қолданатынын көрсетеді — ескерту ме, әлде бірден айыппұл ма? Идеал жағдайда айыппұл — өте ауыр немесе жүйелі

құқықбұзушылықтарда қолданылатын соңғы шара болуы тиіс. Алайда тәжірибе бұл қағидаттың жиі бұзылатынын байқатады.

2024 жылы бизнеске қатысты әр төртінші қаулы айыппұлмен аяқталған.

Ең алаңдатарлығы — бұл көрсеткіш бизнестің көлеміне қарай күрт өсіп отырады:

Жеке кәсіпкерлер — 2%

Микробизнес — 46%

Шағын бизнес — 44%

Орта бизнес — 68%

Ірі бизнес — 76%

Яғни, бизнес көлемі үлкейген сайын, әкімшілік жауапкершілікке тартылу ықтималдығы да артады. Бұл — айыппұлдардың ерекше шара емес, негізгі реттеу құралына айналып бара жатқанын көрсетеді. Бұл үрдіс әсіресе микро- және шағын бизнеске ауыр тиеді. Айыппұлдар олар үшін қаржылық тұрғыдан салмақты жүктеме бола отырып, көлеңкелі экономиканың өсуіне және заңды бизнестен бас тартуға итермелеуі мүмкін.

Егер айыппұл қалыпты тәжірибеге айналса — бұдан тек бизнес емес, елдің инвестициялық тартымдылығы да зардап шегеді.

Сондықтан басымдық — ескертуге, диалог пен алдын алуға берілуі тиіс.

5-индекс. Мемлекет алдымен ескерту жасаса — бәрі ұтады

Бизнеске серіктестікпен қараудың басты белгілерінің бірі — мемлекеттің алдымен ескертуге дайын болуы, бірден жазалауға ұмтылмауы. Ескерту үлесінің индексі бақылаушы органдардың санкциялық емес, профилактикалық бағытта жұмыс істейтінін көрсетеді.

2024 жылдың қорытындысы бойынша кәсіпкерлікке қатысты барлық қаулылардың 66%-ы ескертумен аяқталған. Бұл — оң көрсеткіш: бақылау жүйесі жазалау тәсілінен түсіндіру мен түзету жұмысына көшіп жатқанын білдіреді.

Бұл үрдіс әсіресе Қаржы министрлігі (69%) мен Ұлттық Банк (62%) қызметінде айқын көрініс тапты — бұл органдардың басымдықты ескертулерге бергені байқалады. Ал бизнес нысандары арасында жеке кәсіпкерлер ең көп ескерту алған — 75%, бұл шағын кәсіпкерліктің осал сегментін қорғау үшін аса маңызды.

Айыппұлдың орнына ескерту жасау — бұл бақылаудың әлсіздігі емес, мемлекеттің бизнеске деген саналы саясатының белгісі.

Дәл осындай серіктестік тәсіл қалыпты тәжірибеге айналуы тиіс.

6-индекс. «Халық үніне құлақ асатын» мемлекет

Мемлекет басшысы белгілеген негізгі қағидалардың бірі — қоғаммен, соның ішінде бизнес өкілдерімен ашық диалог орнататын «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» құру. Алайда, қазіргі деректер бұл бағытта елеулі проблемалар барын көрсетеді: 2024 жылы қаралған барлық өтініштердің тек 8%-ы ғана кәсіпкерлерден келіп түскен.

Индекстің жоғары мәні — кері байланыстың барын білдіреді: белсенді диалог, ашық рәсімдер, жедел әрекет ету. Ал төмен мән — алаңдатарлық белгі: не бизнес

мүлдем жүгінбейді, не оның үніне мемлекет құлақ аспайды.

Бизнес өкілдерінің пікірін ескеретін нақты кері байланыс тетіктерін қалыптастыру — сенім, тұрақтылық және экономикалық өсімнің маңызды алғышарты.

7-индекс. Бақылаушы жауапкершілігі — сенім өзегінде

2024 жылы тек 1% ғана әкімшілік жауапкершілікке тартылған тұлғалар тексеру тәртібін бұзған лауазымды тұлғалар болды. Бұл көрсеткіш өте төмен, әсіресе кәсіпкерлер тарапынан бақылаушы органдардың формальді немесе адал емес әрекеттері туралы жиі айтылып жүргенін ескерсек.

Кәсіпкерлер орынды түрде өзара жауапкершілік күтеді: егер бизнес үнемі тексерілу үстінде болса, онда тексерушілер де өз заң бұзушылықтары үшін нақты жауап беруі тиіс. Олай болмаса, мемлекеттік бақылау жүйесіне сенім арту мүмкін емес.

8-индекс. Заңсыз тексерулер — сирек болғанымен, тәуекел әлі де бар

2024 жылы 1 003 заңсыз тексеру тіркелді. Бұл субъектілерінің жалпы санының 0,005%-ы және аяқталған тексерулердің 1,4%-ын құрайды.

Бұл бақылаушы органдар тарапынан құқықбұзушылықтардың азайып келе жатқанын көрсететін жағымды үрдіс. Дегенмен, жекелеген жағдайлардың өзі сенімді әлсіретуі мүмкін. Сондықтан, алдын алу мен ашықтық әлі де басты басымдық болуы тиіс.

Бизнестің пікірінше, әкімшілік жүктеменің жалпы көрінісі төмендегідей.

Кәсіпкерлердің жартысына жуығы (48%) 2024 жылы олардың бизнесіне әкімшілік жүктеменің артқанын атап өтті. (49%) респонденттер бизнеске қатысты тексерулерге үш жылдық мораторийдің аяқталуы да қысымның күшеюіне әсер еткенін айтты — бұл шектеулер алынғаннан кейін тіркелген өзгерістерді көрсетеді.

42% кәсіпкерлер жылдық кірістің 5%-ынан азын ғана әкімшілік шығындар деп бағалайды. Алайда, 18% кәсіпорын үшін бұл көрсеткіш 20%-дан асады, бұл шағын бизнестің бір бөлігіне ауыр салмақ түсетінін аңғартады.

1. Реттеуші реформаның салдарын бағалау

«Таза парақтан» қағидаты бойынша реттеу реформасының ықтимал салдары туралы сұраққа кәсіпкерлердің пікірлері екіге бөлінді: 36% реформалар нәтижесінде талаптар саны артады, ал 33% елеулі өзгерістер күтпейді деп санайды. Бұл бизнестің реттеу бастамаларын тиімсіз жүзеге асыруға қатысты алаңдаушылығын көрсетеді.

2. Тексерулер практикасы

Респонденттердің жартысынан көбі (55%) 2024 жылы олардың кәсіпорындарында (салықтық тексерулерден басқа) тексерулер болмағанын көрсеткен. Дегенмен, 11% респондент 15 күннен асқан тексерулер туралы хабарлаған. Сондай-ақ, сауалнамаға қатысушылардың 38%-ы тексеру парақтарының қолданылмағанын атап өткен, ал 36%-ы тексеру барысында бұрын белгісіз болған талаптардың қойылғанын көрсеткен.

3. Шағымдану және жазалаудың қатаңдығы

Респонденттердің 79%-ы тексеру нәтижелеріне шағымданбаған, бұл процедураның күрделілігін немесе оның тиімділігіне сенімнің төмендігін көрсетуі мүмкін.

Сонымен қатар, кәсіпкерлердің 61%-ы талаптарды сақтамағаны үшін әкімшілік

жазалардың күшейтілгенін атап өткен. Респонденттердің 38%-ы жеке бизнестің мемлекеттік органдардың әрекеттері мен шешімдеріне шағымдануы өте қиын екенін көрсеткен.

4. Құқықтық қорғалуды және «бейресми» тәжірибелерді бағалау

Кәсіпкерлер, жалпы алғанда, мемлекеттік органдардың әрекеттеріне сот жүйесі арқылы шағымдануда жалпы алғанда қиындықтарға тап болуда. Респонденттердің шамамен 2/3 бөлігі (66%) тексеруші органдармен «бейресми байланыс» тәжірибесіне тап болмағандарын айтқан. Алайда, шамамен үштен бірі мұндай тәжірибелердің бар екенін көрсеткен, бұл сыбайлас жемқорлық тәуекелдерінің әлі де сақталып отырғанын білдіреді.

5. Бизнеске қорған көрсетудің өзгеруін бағалау

Бизнес субъектілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау жағдайына қатысты пікірлер де әртүрлі болды: респонденттердің 36%-ы жағдайдың жақсарғанын атап өткен. Алайда, 39%-ы айтарлықтай өзгерістерді байқамаған, бұл кәсіпкерлікті қолдау шараларының жеткіліксіз тиімділігін көрсетуі мүмкін.

6. Әкімшілік жүктемені азайту бойынша бизнес ұсынған шаралар

Кәсіпкерлер ұсынған шаралардың ішінде ең жиі аталғандары мыналар болды:

- ✓ лицензиялар мен рұқсаттарды алу рәсімдерін жеңілдету;
- ✓ негізсіз немесе қайталанатын тексерулерді жою;
- ✓ микронесиелеу мен басқа да қаржылық құралдардың қолжетімділігін арттыру;
- ✓ есептілікті тапсыру және тексеру актілерін ұсыну үдерістерін цифрландыру;
- ✓ заңнаманың өзгеру жиілігін азайту және салықтық есептілікті жеңілдету;
- ✓ мемлекеттік органдармен өзара әрекеттестіктің ашықтығын арттыру, соның ішінде тексеру әдістемелеріне қолжетімділік қамтамасыз ету;
- ✓ бұзушылық деңгейіне қарай айыппұлдар мен санкцияларға сараланған тәсілдерді енгізу.

Сауалнамалар нәтижелерін және ресми статистикалық деректерді жүйелі түрде пайдалану Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау жөніндегі уәкіл аппаратына іскерлік ортаның жай-күйін жай ғана тіркеп қана қоймай, кәсіпкерлер тап болатын әкімшілік кедергілердің мәнін терең түсінуге мүмкіндік береді. Бұл дереккөздер тексерулерді жеңілдету, әкімшілік жүктемені азайту немесе сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін жою сияқты нақты, негізделген және іс жүзінде қолдануға болатын шараларды әзірлеуге сенімді негіз болып табылады.

Жедел өзгеріп жатқан экономикалық және реттеуші жағдайларда мұндай талдамалық жұмыс стратегиялық маңызға ие болып отыр – ол бизнес-ахуалдың тұрақтылығын қамтамасыз етеді, мемлекет пен кәсіпкерлік арасындағы сенімді нығайтады және ұлттық экономиканың ұзақ мерзімді дамуына ықпал етеді.

БИЗНЕСТІ ҚҰҚЫҚТЫҚ ҚОРҒАУ

➤ *Өтініштер*

Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау жөніндегі уәкілдің негізгі функцияларының бірі – бизнес субъектілерінің жекелеген өтініштері мен шағымдарын қарау болып қала береді. 2024 жылы бұл бағыттағы жұмыс уақтылы әрекет етуге, құқықбұзушылықтарды жоюға, сондай-ақ типтік шағымдардың негізінде жатқан жүйелі факторларды анықтауға бағытталды.

2024 жылы кәсіпкерлік субъектілерінен 3 275 өтініш келіп түсті. Ең жиі көтерілген мәселелер келесі салаларға қатысты болды:

- мемлекеттік органдардың әрекеттері (немесе әрекетсіздігі);
- салықтық әкімшілендіру және фискалдық жүктеме;
- жер қатынастары мен сәулет реттеуі саласындағы мәселелер;
- заңсыз тексерулер;
- мемлекеттік сатып алуға қолжеткізудегі кедергілер;
- сот даулары мен әкімшілік шағымдану процестері.

Ең жиі көтерілген тақырыптар – мемлекеттік органдардың заңсыз әрекеттері, салыққа қатысты мәселелер және жер қатынастары болды.

Сондай-ақ, кәсіпкерлер тарапынан шарттарды қайта саралау, шоттардың бұғатталуы, мәмілелерді тіркеуден бас тарту және негізсіз міндеттемелерді бизнеске жүктеу мәселелеріне байланысты шағымдардың саны артқаны байқалды.

Оң шешімін тапқан өтініштер

Барлық өтініштердің ішінде 1 759-ы оң шешімін тапты, бұл жалпы санның 53,7%-ын құрайды. Оған төмендегілер кіреді:

- заңсыз актілер мен нұсқамалардың күшін жою;
- мемлекеттік қызметтерге қолжетімділікті қалпына келтіру;
- субъектілерді мәжбүрлі тексеру тізімдерінен алып тастау;
- шығындарды өтеу немесе қате есептелген сомаға ақшаны қайтару;
- Уәкілдің араласуынан кейін мемлекеттік органдардың сот талаптарынан бас тартуы.

Бизнес-омбудсменнің араласуы нәтижесінде қалпына келтірілген құқықтар мен алдын алынған залалдардың жалпы сомасы 20 млрд. 451 млн. теңгеден асты.

➤ *Резонанстық кейстер*

Бизнес-омбудсменге келіп түсетін өтініштерді талдау көрсеткендей, кәсіпкерлер мемлекеттік органдардың әрекеттеріне сот тәртібімен шағымдануға мәжбүр болатын жағдайлар саны артып келеді. Әсіресе келіспеушіліктер жиі туындайтын салалар:

- мемлекеттік сатып алулар,
- салық салу,
- шарттардың орындалуы,

- жер қатынастары.

Уәкілдің қолдауымен қаралған бірқатар іс ерекше маңызға ие болды – олар кәсіпкерлердің орталық және жергілікті мемлекеттік органдар әрекеттеріне қарсы табысты сот арқылы қорғалуына мысал болды.

✓ *«Partners Realty» ЖШС-нің Павлодар қаласының ТКШ бөліміне қарсы ісі*

Компания Катаев көшесін жөндеуге байланысты мемлекеттік келісімшарт бойынша қарызды өндіру ісінде көмек сұрап, Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау жөніндегі уәкілге жүгінді. Барлық растайтын құжаттар (сертификаттар, сынақтар, қабылдау актісі) болғанына қарамастан, бірінші және апелляциялық сатыдағы соттар талапты қанағаттандырудан бас тартты.

Бизнес-омбудсменнің қолдауымен іс Жоғарғы Сотқа беріліп, 2024 жылғы 10 желтоқсанда төмен тұрған соттардың шешімдері жойылды және орындалған жұмыс актісі заңды деп танылды. Кәсіпкердің пайдасына 304,9 млн теңге мөлшеріндегі қарыз өндірілді.

Бұл жағдай кәсіпкерлердің, тіпті ұзаққа созылған сот процестерінде де, Уәкілдің қолдауымен әділетке қол жеткізе алатынын көрсеткен маңызды мысал болды.

Алайда Жоғарғы Соттың шешіміне қарамастан, кәсіпкерді адал емес жеткізушілер тізімінен шығару және олардың кәсіпкерлік қызметіне кедергі келтірген лауазымды тұлғаларды жауапқа тарту мәселелері шешілмей қалды.

✓ *«Аксу Авто Алматы» ЖШС-нің Қазақстан Республикасының Төтенше жағдайлар министрлігіне (ТЖМ) қарсы ісі*

Компания мемлекеттік сатып алулар аясында ТЖМ қажеттіліктері үшін 10 бірлік жол талғамайтын батпақ кешетін көлік жеткізген. Алайда тапсырыс беруші тауарды қабылдаудан бас тартып, шартты біржақты түрде бұзып, өнім шарт талаптарына сәйкес емес деп мәлімдеді.

Кәсіпкер сотқа жүгінуге мәжбүр болды. Бірінші сатыдағы сот талапты қанағаттандырмады. Алайда апелляциялық инстанцияда, Бизнес-омбудсмен өкілінің қатысуымен, бұл шешім жойылып, сот ТЖМ әрекеттерін заңсыз деп танып, жеткізілген тауарды қабылдауды міндеттеді.

Екі жағдай да кәсіпкерлерді негізсіз сот дауларына тартудың жүйелі проблемасын, сондай-ақ Бизнес-омбудсменнің құқықтық қолдауының маңыздылығын көрсетеді. Институт әділ сот төрелігінің қолжетімді әрі бейтарап болуына, ал мемлекеттік органдардың әрекеттері заңды және бақылауға алынып отыруына бағытталған жұмысын жалғастырып келеді.

✓ *Медицина және сауда саласындағы кәсіпкерлердің шағымдары*

2024 жылғы маңызды оқиғалардың бірі — медицина және сауда салаларында жұмыс істейтін кәсіпкерлердің шағымдарына Бизнес-омбудсменнің әрекет етуі болды. Өзекті мәселелер қатарында:

- жеке медициналық зертханаларды корпоративтік табыс салығымен (КТС) заңсыз салық салу;
- мемлекеттік бақылау қағидаттарын бұза отырып, сәйкес келмейтін өнімді мәжбүрлі түрде кері қайтарып алу;
- дәрілік заттарды орталықтандырылған сатып алу, бұл жеткізудің икемділігін шектеу;
- шекті бағалар салдарынан дәрі-дәрмектің тапшылығы және нарықтан кетуі.

Кәсіпкерлердің өтініштері бойынша жүйелі жұмыс жүргізіліп, ҚР Денсаулық сақтау министрі А.Ш. Алыназаровамен кездесу нәтижесінде бірқатар маңызды шешімдер қабылданды:

- зертханалық диагностика медициналық қызмет болып танылып, жеке зертханалар КТС-тан босатуға құқылы екені мойындалды;
- 2024 жылғы қыркүйекте Апелляциялық сот «ҚДЛ Олимп» ЖШС-нен 7 млрд теңге салық өндіру туралы шешімді жойып, салық органының ұстанымын заңсыз деп таныды;
- дәрі-дәрмек сатып алуды ішінара орталықсыздандыру бастамасы қолдау тапты, бұл медициналық ұйымдардың тәуелсіздігін арттыруға бағытталған;
- екі және одан да көп баламасы бар дәрілік заттарды шекті бағалардан шығару туралы ұсыныс айтылды, бұл тапшылықты жоюға бағытталған;
- Денсаулық сақтау министрлігінің қағидаларын қайта қарау мәселесі талқыланды — олар кәсіпкерлерге тек өнімді сатушыдан емес, адал сатып алушылардан да өз бетінше қайтарып алуды міндеттейді. Бұл талаптар мемлекеттік бақылау қағидастарына қайшы келеді және бизнеске тән емес мемлекеттік функциялар мен шығындарды жүктейді.

Денсаулық сақтау министрлігінің қағидаларындағы құқыққа қайшы тұстары әлі де түзетілмегеніне қарамастан, бұл жағдай мемлекет пен бизнес арасындағы конструктивті диалогтың жарқын мысалына айналды және салалық дауларды шешудегі Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау жөніндегі уәкіл институтының нақты тиімділігін көрсетті.

Кедендік әкімшілендіру саласындағы кәсіпкерлерді сотқа дейінгі қорғау

2024 жылы ҚР Қаржы министрлігі жанындағы кеденнен кейінгі бақылау мәселелері жөніндегі Апелляциялық комиссияға кәсіпкерлерден 68 шағым келіп түсті. Олардың ішінде:

- 63 шағым қаралды, жалпы сомасы 3,3 млрд теңге;
- «Атамекен» ҰКП 19 шағым бойынша (яғни 30%) жалпы сомасы 1,06 млрд теңгеге (32%) бизнесті қорғау мақсатында құқықтық ұстаным ұсынды.

Осылайша, «Атамекен» ҰКП мен КҚҚУ қатысуы сыртқы экономикалық қызмет саласындағы заңсыз шешімдердің күшін жоюға және кәсіпкерлерге түсетін реттеушілік ауыртпалықты азайтуға нақты ықпал етуде.

Апелляциялық комиссия құрылған сәттен бастап (2017 жылғы 1 шілде) 2024 жылғы 31 желтоқсанға дейінгі аралықта кедендік әкімшілендіру мәселелері бойынша:

- 586 шағым келіп түсті;
- 491 шағым қаралды, жалпы сомасы 77,9 млрд теңге;
- 163 шағым бойынша (33,2%) тексеру актілері заңсыз деп танылып, кәсіпкерлерге 16,1 млрд теңге (20,6%) қайтарылды;
- қосымша 41 шағым бойынша (4,9 млрд теңге) комиссия отырысынсыз оң шешім қабылданды — мемлекеттік кірістер органдары «Атамекен» ҰКП-ның қорытындысын және КҚҚУ қатысуын ескеріп, хабарламаларды қайтарып алды.

Қорытынды: 2017 жылдан бері 204 шағым бойынша жалпы сомасы 21 млрд теңгеге бизнесті қорғау шаралары қабылданды, бұл посткедендік бақылау мәселелері

бойынша барлық өтініштердің үштен бірін құрайды.

Кедендік әкімшілендіру саласындағы сотқа дейінгі апелляция – кәсіпкерлерді құқықтық қорғаудың тиімді құралы. ҚР Қаржы министрлігі жанындағы Апелляциялық комиссия кәсіпкерлердің заңды шағымдарын жүйелі түрде қанағаттандырып келеді, бұл экономикалық дауларды сотқа жеткізбей шешу институтына деген сенімді нығайтады.

Салықтық тексерулердің нәтижелеріне сотқа дейінгі шағымдану

«Атамекен» ҰКП ҚКҚУ қатысуымен ҚР Қаржы министрлігінің апелляциялық комиссиясының құрамында салықтық тексерулердің нәтижелеріне шағымдану кезінде бизнес мүдделерін қорғай отырып, белсенді жұмысын жалғастыруда.

2024 жылы ҰКП кәсіпкерлердің жалпы сомасы 115,4 млрд теңгеге 185 шағымын қарады, оның ішінде:

- салықтарды қосымша есептеу бойынша – 47 шағым (48,1 млрд теңге);
- ҚҚС қайтару бойынша – 86 шағым (57,9 млрд теңге);
- жосықсыз жеткізушілермен есеп айырысу бойынша – 47 шағым (9,4 млрд теңге).

Нәтижелер:

- 64 шағым қанағаттандырылды (35,6%);
- әдіснама мәселелері – бизнестің пайдасына шешімдер 46,8% жағдайда қабылданды;
- ҚҚС қайтару бойынша – әрбір үшінші шағым бойынша оң шешім (40,7%);
- жойылған қосымша есептеулердің жалпы сомасы 41,2 млрд теңгені құрады (шағымданушының 35,8%);
- салық заңнамасын қолдану мәселелері бойынша – соманың 57,3%-н жою.

Сотқа дейінгі шағым беру институты енгізілген сәттен бастап (2017 ж.) тиімділіктің тұрақты өсуі байқалады: егер бұрын әрбір сегізінші шағым қанағаттандырылса, бүгінде — әрбір үшінші, ал әдістеме бойынша — әрбір екінші.

Мемлекеттік кірістер органдарының тексерулеріне сот арқылы шағымдану

Мемлекет басшысы отандық экономиканы дамытуға ынталандыратын әділ салық салу жүйесін қамтамасыз етудің маңыздылығын атап өтті. Жаңа салық саясатының негізгі мақсаттарының бірі – қолданыстағы салықтық рәсімдерді жеңілдету арқылы белсенді салық төлеушілер санын арттыру болуы тиіс.

Жеткізілген тапсырманың іске асырылуы мемлекеттік реттеудің тұрақтылығын қамтамасыз етіп, жекеменшік мүлікті қорғау кепілдіктерін арттыруға мүмкіндік береді, өйткені болжамды салық саясаты көтеріліп жатқан мәселелердің елеулі бөлігін шешуге жол ашады.

«Атамекен» ҰКП тиімді әрі теңгерімді салықтық әкімшілендіру механизмінің жоқтығын атап өтті. Бұл өз кезегінде мемлекеттік кірістер органдарының әрекеттеріне негізді шағымдар санының өсуіне алып келуде.

Қазіргі уақытта салық органдарындағы тәуекелдерді басқару жүйесінің критерийлерінің құпиялылығы кәсіпкерлерге өздерінің қаржы-шаруашылық қызметі барысында салықтық тәуекелдерін дербес бағалауға және салық міндеттемелерін дұрыс орындауға мүмкіндік бермейді.

Критерийлердің жабықтығы салық салуда жариялылық пен айқындық принциптеріне қайшы келеді. Ал мемлекеттік саясаттың негізгі бағыты салықтық тексерулерді азайту және салықтық әкімшілендірудің алдын алу шараларына көшу болуы тиіс.

Осылайша, 2022-2025 жылдар аралығында Астана қаласының Мамандандырылған әкімшілік соты, Астана қаласының соты және ҚР Жоғарғы Соты кәсіпкерлердің жартыжылдық тексеру жоспарына заңсыз енгізілуі бойынша («Коктем» ЖШС, «Шымкентмай» АҚ, «Kulan Oil» ЖШС, «Alatau Customs Services» ЖШС) талап арыздары негізінде және «Атамекен» ҰКП-ның қатысуымен бірқатар әкімшілік істерді қарады.

Бұл жағдайлар салықтық тексерулердің негізсіздігіне қарсы тұруда сот қорғауы мен бизнес-қауымдастықтың белсенді қатысуының маңыздылығын дәлелдейді.

Сот шешімдерімен мемлекеттік кіріс органдарының кәсіпкерлік субъектілерін ерекше тәртіппен тексеру жүргізу кестесіне енгізу әрекеттері заңсыз деп танылды.

Мұндай шешімдердің негізі – тәуекелдің жоғары дәрежесіне жатқызу үшін жасалған есептеулер шынайы көрсеткіштердің болмауына және ескерілмеуіне байланысты дұрыс деп танылмайтыны туралы қорытындылар болды. Сонымен қатар, салыстыру жүргізу кезінде талдау жүргізілген салық төлеушінің салалық ерекшеліктері ескерілмеген.

Бұл ретте, Мемлекеттік кірістер комитеті цифрлық көрсеткіштерді қалыптастыру ықтимал сипатта екенін және қолданылып отырған тәртіптің тек оқиғаның туындау мүмкіндігін айқындайтынын растады.

Сондай-ақ, МКК тексеру кестелерін қалыптастыру кезінде Қазақстан Республикасының Әкімшілік рәсімдік-процестік кодексінде көзделген әкімшілік рәсімді қозғаған жоқ.

Айта кету қажет, «K-Oil» ЖШС және «ТеплоКомБатыс» ЖШС қатысты әкімшілік істер бойынша олар үшін тіркелмеген тәуекел дәрежесін есептеуді қолдану заңсыз деп танылды.

Іс нәтижелері бойынша Астана қалалық сотының әкімшілік істер жөніндегі сот алқасы «K-Oil» ЖШС және «ТеплоКомБатыс» ЖШС берген апелляциялық шағымдарды толық көлемде қанағаттандырып, оларды тәуекел дәрежесін бағалау негізінде кезеңдік салықтық тексерулер кестесіне енгізуді заңсыз деп таныды.

➤ **«Атамекен» ҰКП проблемалық мәселелер тізілімі арқылы кәсіпкерлердің проблемаларын жүйелеу және шешу**

Кәсіпкерлік субъектілерінің құқықтары мен заңды мүдделерін қорғау тиімділігін арттыру мақсатында «Атамекен» Ұлттық кәсіпкерлер палатасы 2014 жылдан бастап **кәсіпкерлердің проблемалық мәселелерінің** ашық электрондық тізілімін жүргізіп келеді. Тізілімге келесі сілтеме арқылы қол жеткізуге болады: <https://atameken.kz/ru/registers>.

Бұл құрал тек мемлекет пен бизнес арасындағы тікелей өзара әрекеттестік платформасы ғана емес, сонымен қатар Бизнес-омбудсменнің аналитикалық және

құқықтық-қорғау жұмысының негізгі құралы ретінде қызмет етеді.

Тізілімде кәсіпкерлердің құқықтарына тікелей әсер ететін ең өзекті және жүйелі мәселелер шоғырландырылған. Әрбір мәселе бойынша қарау барысы, қатысушы органдар және қабылданған шаралар туралы ақпарат беріледі.

2024 жылғы желтоқсан айындағы жағдай бойынша Тізілімде **1147 проблемалық** мәселе тіркелген, олардың ішінде:

шешілгені – 824 (72%),

қаралу үстінде – 323.

Ең өзекті проблемалар тіркелген салалар қатарында бұрынғысынша: ауыл шаруашылығы, логистика және тасымалдау, мемлекеттік сатып алулар, құрылыс және жер қатынастары, сондай-ақ медициналық қызмет.

2024 жылы бұрыннан жинақталған мәселелер бойынша жоғары шешім көрсеткіші қамтамасыз етілді (85 мәселе өз шешімін тапты).

«Атамекен» ҰКП съездері аясындағы жұмыс

2024 жылғы 7 қарашада өткен XII Съезде кәсіпкерлер 204 жаңа мәселені көтерді. Олардың ішінде (2025 жылғы мамырдағы жағдай бойынша):

шешілгені – 23;

тізілімнен шығарылғаны – 40;

қаралу үстінде – 141.

Өңірлік тізілім

2024 жылғы 30 желтоқсандағы жағдай бойынша өңірлік тізілімде 1012 проблемалық мәселе тіркелген, олардың ішінде:

шешілгені – 837 (83%);

қалғаны – қаралу үстінде.

(Анықтама үшін: Тізілімге ең көп мәселе енгізілген өңірлердің бестігі:

Шығыс Қазақстан облысы – 186;

Батыс Қазақстан облысы – 98;

Астана қаласы – 97;

Шымкент қаласы – 80;

Ақмола облысы – 76).

Бизнес-омбудсмен Тізілім деректерін әкімшілік кедергілер мен кәсіпкерлердің құқықтарының жүйелі бұзылуын анықтау үшін тұрақты пайдаланады. Бұл тәсіл жекелеген жағдайларға жедел әрекет етуге ғана емес, реформаларды бастамалауға да мүмкіндік береді.

Үкіметке ұсыныстар қалыптастыру. Тізілімнен алынған жинақталған деректер негізінде Бизнес-омбудсмен әкімшілік кедергілерді жоюға, бақылау және рұқсат беру жүйелерін жетілдіруге, сондай-ақ кәсіпкерлікті мемлекеттік реттеудің сапасын арттыруға бағытталған заңнамалық ұсыныстар әзірлейді.

Мемлекеттік органдардың әрекетін бақылау. Тізілім мемлекеттік органдар қабылдайтын шаралардың тиімділігін бағалауға мүмкіндік береді. Егер мәселені қарау мерзімі созылып кетсе немесе формалды сипатта жүргізілсе, Уәкіл ресми сұрау салулар, құқықтық қорытындылар мен өтініштерді, соның ішінде Бас прокуратураға немесе Президент Әкімшілігіне дейін жолдауға құқылы.

Есептілік және қоғамдық бақылау. Тізілім Бизнес-омбудсменнің ақпараттары мен сөз сөйлеулерін дайындау үшін негіз болып табылады. Мұндай есептерде салалар, аймақтар және нақты мемлекеттік органдар бойынша объективті көрініс бар. Тізілімде тіркелген проблемалар көшпелі іс-шараларды, құқықтық консультацияларды өткізу және бизнесті сүйемелдеу бойынша жеке жол карталарын әзірлеу үшін негіз болып табылады.

➤ **Оң шешімін тапқан ТОП-10 жүйелі проблема**

2024 жылы Бизнес-омбудсмен мен «Атамекен» ҰКП-ның мемлекеттік органдармен бірлескен жұмысының нәтижесінде бизнес субъектілерінің кең ауқымына әсер еткен негізгі жүйелі мәселелер сәтті шешілді. Төменде ең маңызды кейстер ұсынылған:

1. Дәріханалар үшін GPP стандарттарын енгізу мерзімін 2026 жылға дейін шегеру.

Жақсы дәріханалық практика (GPP) стандарттарын міндетті енгізу мерзімі 2023 жылдан 2026 жылға ауыстырылды. Бұл, әсіресе ауылдық жерлерде, дәріханалар арасында стандарттарға сай келетіндерінің үлесі өте аз болғандықтан, жаппай жабылудың алдын алды. Инициатива нарықтың монополизациясын болдырмауға және дәрі-дәрмекке қолжетімділікті сақтауға ықпал етті.

2. Медициналық техниканың шекті бағаларын талдау талабының алынып тасталуы.

Медициналық техника бойынша шекті бағаларды талдау туралы талап заңнамада алынып тасталды. Бұл шара жеткізушілер үшін артық кедергілерді, соның ішінде ұзақ қарау мерзімдерін және үнемді емес бағаларды жойды. Шешім бәсекелестікті арттырды және шағын және орта бизнес нарығын сақтап қалды.

3. 4110 тауарға ұлттық режимнен уақытша алып тастау енгізілді.

Үкімет жеңіл және ауыр өнеркәсіп өнімдерін қоса алғанда, 4000-нан астам тауарға қатысты ұлттық режимнен уақытша алып тастау енгізді. Бұл шара мемлекеттік сатып алулар аясында отандық өндірушілерді қолдауға және оларға нарыққа басым қолжетімділік беруге мүмкіндік жасады. Сонымен қатар, үшінші елдерден жылу оқшаулағыш материалдарды әкелуге тыйым салынды.

(Анықтама үшін. Ұлттық режимнен уақытша алып тастауды енгізу – белгілі бір тауарлар, жұмыстар немесе қызметтер бойынша шетелдік жеткізушілердің мемлекеттік сатып алуларға қатысуына шектеулер немесе тыйымдар енгізілуін білдіреді. Мұндай шаралар отандық өндірісті қолдауға, экономикалық өсімді ынталандыруға және ұлттық қауіпсіздікті қамтамасыз етуге бағытталған.)

4. Бизнес үшін сақтандыру сыйлықақыларын төмендету.

Экономикалық қызмет түрлері кәсіби тәуекел класы бойынша қайта бөлінді. Осыған байланысты сақтандыру сыйлықақысы мөлшерлемелері өндірістік жарақаттылық деңгейіне қарай қайта есептеліп, бизнестің қаржылық жүктемесі төмендетілді.

5. ЕАЭО стандарттар тізбесіне енгізілген ӨЖӘ – өлшеу жүргізу әдістемелерін (өлшеулердің дәлдігі мен сенімділігін қамтамасыз ету мақсатында олардың

жүргізілу тәртібі мен шарттарын реттейтін құжаттар) Қазақстан Республикасының өлшем бірлігін қамтамасыз ету мемлекеттік жүйесінің (ӨБҚМЖ) тізіліміне міндетті тіркеу талабын жою.

Ұлттық заңнамаға өзгерістер енгізіліп, ЕАЭО стандарттар тізбесіне енгізілген ӨЖӘ-ні ӨБҚМЖ тізіліміне (бұрын оларды міндетті түрде енгізу талап етілетін) қосымша тіркеу қажеттілігі алынып тасталды. Бұл шешім сынақ зертханаларына айыппұл санкцияларынан құтылуға және әкімшілік жүктемені төмендетуге мүмкіндік берді.

6. Құрылыс жобаларының құнын бағаның өзгеруіне қарай түзету мүмкіндігі енгізілді.

Құрылыс жобалары бойынша сметалық құжаттаманы автоматты түрде жаңарту жүйесі енгізілді. Бұл материал бағасының күрт ауытқуы жағдайында мердігерлердің қаржылық тәуекелін төмендетті және бюджет пен нақты шығынның үйлесімін қамтамасыз етті.

7. Жер телімдерін аукционға шығармау үшін жауапкершілік енгізілді.

Енді жер телімдерін уақытылы аукционға шығармағаны үшін әкімдік қызметкерлері әкімшілік жауапкершілікке тартылады. Бұл әкімшілік кедергілер мен сыбайлас жемқорлық тәуекелдерін азайтып, жерге ашық және болжамды қолжетімділікті қамтамасыз етеді.

8. АӨК үшін салық жеңілдіктерін жаңа Салық кодексінде сақтау.

Агроөнеркәсіптік кешен (АӨК) үшін барлық қолданыстағы салық режимдері мен жеңілдіктер сақталды. Бұл салық саясатының тұрақтылығын қамтамасыз етіп, фермерлерге даму және жаңғырту үшін ынталандыруды сақтап қалуға мүмкіндік берді.

9. Аграрлық сектор үшін жеңілдетілген қаржыландыру көлемі 580 млрд теңгеге дейін ұлғайтылды.

Көктемгі егіс және күзгі жиын-терім жұмыстарына арналған жеңілдетілген несиелеу көлемі 3 есеге артты. Бұл аграршылардың тұрақты өндірістік циклін қамтамасыз етуіне нақты мүмкіндік берді.

10. Жекеменшік балабақшаларда турникеттер орнату талабы жойылды.

Жекеменшік мектепке дейінгі мекемелер үшін турникет орнату талабы алынып тасталды. Оның орнына, ғимараттың ерекшеліктері мен қаржылық мүмкіндіктерін ескере отырып, домофон жүйелерін орнатуға рұқсат берілді. Бұл білім беру саласындағы шағын бизнеске жасалған негізсіз жүктемені жоюға мүмкіндік берді.

Өңірлердегі жұмыс

Бизнес-омбудсмен институтының маңызды ерекшелігі – оның Қазақстанның әрбір өңірінде кәсіпкерлер үшін қолжетімді болуы. «Атамекен» ҰКП құрамында қызмет ететін Уәкілдің өңірлік өкілдері жергілікті жерлерде кәсіпкерлерге жедел құқықтық көмек көрсетуді қамтамасыз етіп, акиматтармен, прокуратурамен және мемлекеттік органдардың өкілдерімен өзара іс-қимыл арқылы туындайтын мәселелерге оперативті түрде әрекет етеді.

2024 жылы Бизнес-омбудсменнің өңірлік өкілдерінің қатысуымен кәсіпкерлерден келіп түскен бірқатар өтініштер табысты шешімін тапты, соның ішінде:

- Алматы және Ақмола облыстарында агроөнеркәсіптік кешен субъектілерін заңсыз тексерулерден қорғау;

- Шығыс Қазақстан облысында, Шымкент қаласында және Қостанай облысында ритейл саласындағы санитарлық регламенттер бойынша заңсыз талаптардың күшін жою;

- Павлодар облысында кәсіпкерлерге жер учаскелерін конкурстық алып қою жағдайларында құқықтық көмек көрсету;

- Түркістан және Қызылорда облыстарында сауда саласында негізсіз айыппұл салу жағдайларына араласу;

- Жамбыл және Қарағанды облыстарында тасымалдау саласында жұмыс істейтін кәсіпорындардың маршруттарға қол жеткізу мәселелері бойынша мүдделерін қорғау.

Бірқатар өңірлерде прокуратура және «Атамекен» ҰКП-мен бірлесіп ұйымдастырылған «кейстерді өңірлерде талқылау» тәжірибесі ерекше маңызға ие болды. Мұндай диалогтық алаңдарда кәсіпкерлер өз мәселелерін тікелей жеткізіп, барлық мүдделі тараптардың қатысуымен нақты көмек ала алды.

Бұл модельдің тиімділігі өңірлік деңгейде өтініштердің жоғары үлесімен шешілуі мен бизнес тарапынан қорғау институтына деген сенімнің артуынан анық көрінді.

ЖҮЙЕЛІК ЖҰМЫС ЖӘНЕ РЕФОРМАЛАР

Бизнес-ахуалды кезең-кезеңімен жақсарту тұрақты заңнамалық база, ашық әрі болжамды реттеу тетіктері, сондай-ақ мемлекет тарапынан тиімді институционалдық қолдаусыз мүмкін емес. Кәсіпкерлікке шынайы қолдау көрсету үшін тек ағымдағы сын-қатерлерге жедел әрекет ету жеткіліксіз — бұл нормативтік-құқықтық шарттарды терең әрі жүйелі түрде қайта қарауды талап етеді.

Осы тұрғыдан алғанда, Бизнес-омбудсменнің заңнамалық бастамаларды әзірлеуге және ілгерілетуге белсенді қатысуы ерекше маңызға ие. Бұл жұмыс әкімшілік кедергілерді жоюға, құқықтық айқындықты қамтамасыз етуге және кәсіпкерлікке қолайлы іскерлік орта қалыптастыруға бағытталған.

Төмендегі бөлім заңнаманы жетілдіру бағытындағы күш-жігерді, институционалдық ұсыныстарды және Қазақстанда кәсіпкерлікті дамыту жөніндегі негізгі мәселелер бойынша Уәкілдің ұстанымын сипаттайды.

2024 жылы Бизнес-омбудсмен кәсіпкерлердің мүддесіне қатысты нормативтік құқықтық актілерді әзірлеу және келісу процесіне белсенді қатысты. Уәкіл келесі бағыттар бойынша жүйелі жұмыс жүргізді:

- Қазақстан Республикасы Парламенті Мәжілісінің Қоғамдық палатасының жұмысына қатысу;
- Парламент пен Үкімет жанындағы жұмыс топтарының құрамында болу;
- Салық және Кәсіпкерлік кодекстеріне енгізілетін түзетулерді келісу процесіне қатысу;
- Сыбайлас жемқорлыққа және монополияға қарсы күн тәртібін қалыптастыру.

«Атамекен» ҰКП, Әділет министрлігі, ҚР Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігі (БҚДА) және басқа да уәкілетті органдармен бірлесіп, құқық қолдану тәжірибесін ескере отырып, қолданыстағы заңнамаға өзгерістер енгізу бойынша ұсыныстар дайындалды.

Экономикалық құқық бұзушылықтарды декриминализациялау, сот процестерін жетілдіру, салықтық әкімшілендіруді оңайлату, сондай-ақ бизнеске түсетін реттеушілік жүктемені азайту мәселелеріне баса назар аударылды.

Қазақстан Республикасындағы кәсіпкерлікті қорғау жөніндегі Бизнес-омбудсмен стратегиясы

Әкімшілік жүктемені төмендету бағытында қол жеткізілген нәтижелерге рұқсат беру құжаттарының 75%-ға, нормативтік талаптардың 56%-ға қысқаруына қарамастан, кәсіпкерлер тарапынан келіп түсетін өтініштер саны тұрақты жоғары деңгейде қалып отыр. Бұл жағдай жекелеген салалар немесе өңірлер аясынан тыс жатқан жүйелі мәселелердің бар екенін көрсетеді.

Міндеттердің көлемін ескере отырып, Бизнес-омбудсмен Бизнесегі құқықтық қорғаудың негізгі проблемалары мен әкімшілік кедергілерді жоюға бағытталған Кәсіпкерлікті қорғау стратегиясын әзірледі. Құжат Үкіметпен және бизнес-қоғамдастықпен ынтымақтастықта дайындалған және 8 басым бағытты қамтитын жүйелі реформалардың қадамдық жоспары болып табылады.

1) Құқықтық нормаларды еркінше қабылдау мен құқық қолдану тәжірибесіндегі субъективтілікті болдырмау, әсіресе азаматтық-құқықтық дауларда қылмыстық

қудалауды асыра пайдалану мәселесінде: депутаттық бастамаларға қатысты реттеушілік әсерді талдау (РӨТ) тетігін енгізу, сондай-ақ қызметтік тұлғалардың әдейі заңсыз әрекеті немесе әрекетсіздігі салдарынан зардап шеккен тұлғаларға келтірілген залалды өтеу бойынша тікелей және жеке жауапкершілігін белгілеу, бұл ретте шығындарды өтеу бойынша мемлекетке регрестік талап қою сатысын айналып өту көзделеді.

2) Отандық өндірушілерді мемлекеттік қолдау шараларын қайта қарау: дотациялар мен субсидиялар секілді «кез келген бағамен» протекционизмнен бас тартып, экспортқа бағытталған импортты алмастыру саясатына көшу.

3) Бағаны мемлекеттік деңгейде бекітуден және сауда еркіндігіне өзге де шектеулерден бас тарту: саяси себептермен қалыптасқан монополияларға тыйым салу, сондай-ақ әлеуметтік бағытталған «шекті бағалар» тәжірибесінен нақты атаулы әлеуметтік қолдауға және ішкі нарыққа жеткізу көлеміне пропорционалды экспорттық квоталарға көшу;

4) Сыбайлас жемқорлықты азайту мақсатында мемлекеттік басқаруда өкілеттіктерді орталықсыздандыру: өңірлік мүдделерді іске қосу және орталықтың ішкі бақылау тетіктерін қамтамасыз ету мақсатында орталық аппараттарға өздерінің жергілікті және өзге де операциялық бөлімшелері үшін сатып алулар жүргізуге тыйым салу;

5) Корпоративтік басқарудың ашықтығын арттыру: жалақысы кәсіпорын есебінен төленетін тәуелсіз директорларды тағайындау және босату кезінде миноритарлық қатысушылардың рөлін күшейту; заңды тұлғалардың дербестігі мен кәсіпкерлердің шектеулі жауапкершілігі принциптерін бұзатын барлық нормаларды алып тастау; сондай-ақ акционерлік қоғамдардағы Директорлар кеңесін тек байқаушы алқалы орган ретінде бекіту арқылы корпоративтік иелік пен басқару функцияларын нақты ажырату.

6) Табиғи монополия субъектілерін (ТМС) реттеуін түзету: олардың рентабельдігін реттеуді алып тастап, оның орнына тарифтерін қатаң түрде бекіту тетігін енгізу.

7) Адал бәсекелестік шарттарын қамтамасыз ету:

ашық нарықтық орта бар салаларда мемлекеттік және квазимемлекеттік сектордың жеке бизнеспен бәсекелесуіне тыйым салу, отандық кәсіпорындардың іріленуіне кедергі жасамау, тек олардың үстем жағдайын теріс пайдалану фактілеріне және жергілікті деңгейдегі саяси монополияларға жол бермеуге назар аудару.

8) Кәсіпкерлікке деген оң көзқарасты қалыптастыру:

бизнесті («пайдасыз делдалдық») ретінде қабылдайтын масылдық стереотиптерді бұзып, сауданың қоғамдық өндіріс пен тұтыну арасындағы нарықтық байланыстағы негізгі рөлін түсіндіру бойынша кең ауқымды ақпараттық-түсіндіру жұмысын жүргізу.

Құжат Президент Әкімшілігімен, «Атамекен» ҰКП-мен және тиісті мемлекеттік органдармен келісілген және 2025 жылы нормативтік-құқықтық актілерге өзгерістер енгізу бойынша КҚҚУ-ның ұсыныстарын қалыптастыруға негіз болады.

КҚҚУ Стратегиясының басты мақсаты – кәсіпкерлік үшін нормативтік-құқықтық ортада барынша қолайлы жағдай жасау режимін нақты іске асыру. Оны іске асыру бойынша жұмыс қолданыстағы ҰКП заңнамалық ұсыныстарды, жаңа НҚА жобаларына құқықтық сараптама мен реттеушілік әсерді талдауды (РӨТ), тәуекелдерді үнемі мониторингілеуді және кәсіпкерлердің құқықтарын қорғауға бағытталған нақты өтініштеріне жедел әрекет етуді қамтиды.

 КҚҚУ бастамалары мен ұстанымы**Депутаттық бастамалар мен түзетулерге РӘТ қолдану аясын кеңейту.**

2020 жылдан бастап Президенттің тапсырмасын іске асыру шеңберінде Үкімет пен «Атамекен» ҰКП бірлесіп, жаңа реттеушілік саясатты («таза парақтан реттеу» – ТПР) кезең-кезеңімен енгізу жұмысын жүргізіп келеді. Бұл саясат ашықтық, негізділік және кәсіпкерлік қауымдастықтың пікірін ескеру қағидаттарына негізделген. Осы саясаттағы негізгі құрал – РӘТ болып табылады.

РӘТ жаңа реттеушілік талаптарды енгізудің ықтимал салдарын алдын ала бағалауға мүмкіндік береді, бұл ретте оның мемлекет, бизнес және жалпы қоғам үшін әкелетін әлеуетті пайдасы мен шығындары салыстырылады. Бұл механизм шектен тыс немесе негізсіз реттеуді болдырмауға, сондай-ақ қабылданатын нормалардың тиімділігін қамтамасыз етуге бағытталған.

РӘТ құралы енгізілген сәттен бастап, оның көмегімен бизнеске қатысты жаңа талаптарды енгізудің 1 038 негізсіз әрекетінің жолы кесілді, бұл қаралған барлық жобалардың 84%-ын құрайды. Бұл тәсілдің қажеттілігі мен тиімділігін айқын көрсетеді.

Алайда, қолданыстағы заңнамада Үкіметтің заңнамалық бастамаларынан айырмашылығы ретінде депутаттардың заң жобалары мен түзетулеріне қатысты РӘТ рәсімін міндетті түрде жүргізу қарастырылмаған. Бұл тәжірибе іс жүзінде мүдделі топтар үшін ашық емес «айналып өту жолы» туындатады — соның нәтижесінде депутаттық бастама түрінде бизнестің мойнына жаңа талаптар жүктеліп, олардың салдарына талдау жүргізілмей, қоғамдық талқылаусыз және кәсіпкерлердің пікірі ескерілмей қабылданады.

Мұндай тәсіл теңдік пен ашықтық қағидаттарын бұзады, реттеуші ортаны болжауды қиындатады және заң шығару институттарына деген сенімді әлсіретеді. Осыған байланысты, бизнеске регуляторлық жүктеме әкелетін депутаттық бастамаларға да РӘТ рәсімін қолдануды қамтамасыз ету — аса маңызды мәселе.

Осыған байланысты Бизнес-омбудсмен бұл ұсынысты Мемлекет басшысының атына арнайы хатпен жолдаған болатын. Қазіргі уақытта Мәжіліс Аппараты мен Ұлттық экономика министрлігі бұл ұсыныстан бас тартқанына қарамастан, кәсіпкерлік жағдайының нашарлауына алып келетін депутаттық бастамаларға РӘТ жүргізу тетігін әзірлеу жұмысы жүргізіліп жатыр. Бұл мәселе бойынша үш ықтимал тәсіл қарастырылуда:

- қолданыстағы рәсімдер шеңберінде Үкіметтің қорытындысы аясында депутаттық заң жобалары мен түзетулерге РӘТ-дың ҰЭМ тарапынан міндетті түрде жүргізу, алайда бұл ретте РӘТ мерзімінің ұзартылуына қарамастан, Үкіметтің теріс РӘТ қорытындысын Мәжіліс депутаттарының көпшілік дауысымен еңсеру шарты енгізіледі;

- депутаттық заң жобалары мен түзетулерге РӘТ рәсімін Үкіметтен тәуелсіз сараптамалық қауымдастықтың (салалық қауымдастық немесе уәкілетті орган) күшімен міндетті түрде жүргізу – мысалы, «Атамекен» ҰКП немесе Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі (СЖЖРА) арқылы.

- депутаттық заң жобалары мен түзетулерге РӘТ Мәжіліс Аппаратының өзі экономикалық сараптама аясында жүргізуі (бұл үшін Мәжіліс Аппаратында арнайы Экономикалық сараптама бөлімін құру ұсынылады).

Осы бастаманы іске асыру заңнаманың сапасын арттыруға, кәсіпкерлердің

құқықтарын қорғауға және «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» қағидаттарын нығайтуға ықпал етеді.

Кәсіпкерлік ортаны жақсартуға бағытталған бастамалар

«Экономиканы ырықтандыру мен барлық мүдделі тараптардың мүдделерін қорғаудың тиімді құралы ретінде корпоративтік басқару» форумы аясында ұсынылған корпоративтік құқықты жетілдіру шаралары (2024 жылғы 7 қараша).

Қазақстандағы корпоративтік басқару жүйелі қайта қарауды қажет етеді. Қолданыстағы тәжірибеге жүргізілген талдау корпоративтік басқару органдарының функцияларын нақты айқындаудың болмауы және тәуелсіз директорлар институтының формалды сипаты сияқты екі негізгі проблеманың бар екенін көрсетті. Қазіргі таңда бұл мәселелер пысықталу үстінде.

Халықаралық тәжірибеде корпоративтік басқару үш деңгейден тұрады:

- Басқарма (менеджмент) – корпоративтік басқарудың атқарушы органы, заңды тұлғаның мүдделерін тұтасымен білдіретін жалғыз орган ретінде әрекет етеді және олардың орындалуына (іске асуына) жеке фидуциарлық жауапкершілік алады;
- Директорлар кеңесі (ДК) – корпоративтік басқарудың бақылаушы және алқалық органы, заңды тұлғаның меншік иелерінің мүдделерін білдіреді және атқарушы органның стратегиялық маңызы бар жедел шешімдерін бекітеді (немесе түзетеді);
- Акционерлердің жалпы жиналысы (АЖЖ) – корпоративтік басқарудың жоғарғы органы, директорлар кеңесінің немесе өзге де бақылаушы алқалық басқару органының мүшелерін сайлайды және корпоративтік қаржыландыруға қатысты маңызды шешімдерді, сондай-ақ АЖЖ-ға ғана тиесілі ерекше құзырет салаларындағы өзге де мәселелерді бекітеді.

Ал Қазақстан заңнамасында бұл рөлдердің нақты бөлінісі айқындалмаған. Директорлар кеңесіне тиісті жауапкершіліксіз жедел (оперативтік) функциялар жүктелсе, керісінше, менеджмент жедел өкілеттіктерсіз жауапкершілік арқалайды. Бұл жағдай сыбайлас жемқорлыққа алғышарттар жасап, кәсіпорындарды тиімді басқаруға кедергі келтіреді.

Сонымен қатар, тәуелсіз директорлар институты іс жүзінде жойылып бара жатыр. Квазимемлекеттік компанияларда оларды миноритарлық акционерлердің жоқтығына қарамастан, негізгі акционерлер өздері тағайындап, қызметінен босатады. Бұл тәуелсіз басқаруға қатысудың табиғатына қайшы келеді. Қолданыстағы заңнама редакциясында тәуелсіз директорлар компанияның мүдделерін бақылаушы акционерлердің мүдделерінен бөлек қорғауға тиіс қорғаныштық функцияны орындамай отыр.

Осы теңгерімсіздіктерді жою мақсатында Бизнес-омбудсмен келесі ұсыныстарды енгізді:

- заңда Директорлар кеңесі тек бақылаушы және алқалы орган болып табылатынын, оған жедел өкілеттіктер берілмейтінін нақты көрсету;
- атқарушы басқару органдарының мүшелері, оның ішінде Басқарма сияқты алқалы органдар, өзіне жүктелген бөлім үшін жеке фидуциарлық жауапкершілік көтеретінін және корпорацияны біртұтас, құқықтық тұрғыдан дербес субъект ретінде таныта отырып, оның мүддесін білдіретінін белгілеу;
- тәуелсіз директорлар тек миноритарлық акционерлер тарапынан тағайындалуы және босатылуы тиіс екенін, ал олардың еңбекақысы компания қаражатынан төленетінін заң жүзінде бекіту;

- заңды тұлғалардың мүлкін оқшаулау және олардың иелерінің (соңғы бенефициарлардың) шектеулі жауапкершілік қағидатын бұзатын нормаларды жою.

Осы ұсыныстарды іске асыру Қазақстандағы корпоративтік басқарудың ашықтығын, есептілігін және тиімділігін қамтамасыз етеді. Бұл әсіресе квазимемлекеттік сектор үшін және тұтастай алғанда ұлттық экономиканың тұрақтылығы үшін аса маңызды.

Монополияға қарсы саясатты жетілдіру

Бәсекелестікті қорғауға арналған құқықтық негіз болғанына қарамастан, Қазақстанның монополияға қарсы саясаты жеке бастамаларды қолдау мен тең бәсекелестік жағдайларын қамтамасыз етуге басымдық бере отырып, әрі қарай дамытуды талап етеді.

Негізгі жүйелік мәселелердің бірі мемлекеттік және квазимемлекеттік сектордың жеке бизнеспен бәсекелестігіне тікелей тыйым салудың болмауы болып қала береді, бұл әділ нарықтық ортаны дамыту үшін тәуекелдер туғызады. Бәсекелестік секторларға мемлекеттің қатысуы қатаң шектелуі – мемлекеттік компаниялар үшін әкімшілік артықшылықтар жасаудан гөрі жеке ойыншыларды қолдауға басымдық берілуі керек.

Бұдан бөлек, құқық қолдану тәжірибесінде кәсіпкерлердің әкімшілік озбырлықтан құқықтық қорғауға деген құқықтары едәуір шектеліп отыр. Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігі (БҚДА) әкімшілік әділет юрисдикциясынан шығарылғаннан кейін, кәсіпкерлер оның шешімдерін осы мамандандырылған рәсімдер аясында даулауға мүмкіндігінен айырылды. Нәтижесінде бірқатар жағдайда санкциялар бизнес ерекшеліктері ескерілместен және толыққанды құқықтық қараусыз қолданылып жатыр.

Осы жағдайларда Бизнес-омбудсмен уәкілетті органдарға келесі ұсыныстармен жүгінді:

- БҚДА (Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігі) шешімдерінің әкімшілік соттарға ведомстволылығын қалпына келтіру;
- «Бәсекелестікке қарсы келісімдердің» жанама белгілерін бағалау бөлігінде әсіресе, құқықты еркін қолдану мүмкіндігін болдырмау;

Осы іс-әрекеттер процесінде мемлекеттік органдардың кез келген тексерулері және/немесе тергеулері міндетті түрде әкімшілік актімен аяқталуы тиіс деген норманы тұтастай заң жүзінде бекіту қажет екендігі анықталды.

Сонымен қатар, ашық нарық жағдайында мемлекеттің, соның ішінде квазимемлекеттік сектор арқылы да, жеке бизнеспен бәсекелесуіне тыйым салатын заңнамалық механизм әзірлеу.

Монополияға қарсы саясат бизнеске әкімшілік шектеу құралы емес, керісінше, тұтынушыларды қорғау, кәсіпкерлікті қолдау және бәсекелестікті дамытуға арналған құқықтық тетік болуы тиіс. Осы бағытта Бизнес-омбудсмен, «Атамекен» ҰКП, БҚДА және басқа да даму институттары арасында келісілген ұстанымдарды әзірлеу жұмысы жалғасуда.

Жаңа Салық кодексі: сын-қатерлер және Бизнес-омбудсменнің ұстанымы

Жаңа Салық кодексінің жобасы экономиканы ырықтандыру мен өсірудің құралы болуы керек еді, бірақ бұл кәсіпкерлік қоғамдастықта үлкен алаңдаушылық туғызды.

Негізгі тәуекелдердің арасында:

- арнаулы салық режимі бойынша табыс шегінің 600 мыңнан 135 мың АЕК-ке дейін күрт төмендеуі ШОБ-қа соққы беріп, оны заңдастыру мен ірілендіру жөніндегі

соңғы шараларға қауіп төндіруі мүмкін;

- жеңілдетілген декларация негізінде АСР пайдаланатын кәсіпкерлерден алынған тауарларға (өнімдерге, жұмыстарға және қызметтерге) шығыстарды жалпыға бірдей белгіленген режимде кәсіпкерлерде шегерімге қабылдауды шектеуге байланысты жеңілдетілген декларацияда АСР пайдалану тартымдылығын төмендету;

- заңнамалық өзгерістердің болжамсыздығы мен жылдамдығы бизнестің сенімі мен инвестициялық ахуалға нұқсан келтіреді;

- жалақы қорына жоғары фискалдық жүктемені сақтау сұр схемаларды тудырады және ресми статистиканы бұрмалайды.

Бизнес-омбудсмен Қанат Нұров Кодексті пысықтау және есепке алу мақсатында оны қабылдау мерзімін 2025 жылдың соңына дейін ауыстыру туралы бастама көтерді:

- МШОБ-қа салық жүктемесін негізсіз арттыруға жол бермеу;
- ірі бизнес үшін ескірген және жасырын салық жеңілдіктерінің күшін жою, оның ішінде мұнай-газ секторындағы өндіру көлемі бойынша ПҚӨС артық градацияларын азайту және тау-кен саласындағы ПҚӨС ставкаларын теңестіру;
- салық шегерімдері арқылы геологиялық барлауды ынталандыру.

Бұл бастаманы Мемлекет басшысы 02.09.2024 ж. «Әділетті Қазақстан: Заң және тәртіп, экономикалық өсу, қоғамдық оптимизм» атты Қазақстан халқына Жолдауында қолдады: «Жаңа Салық кодексінің жобасын қарау шеңберінде Үкімет пен Парламентте жан-жақты пікірталас өткізуді тапсырамын. Күрделі, бірақ қажетті шешімдерді табу керек. Бұл мәселеде асығуға жол берілмейді. Сондықтан осы заңды сапалы деңгейде дайындау үшін жаңа кодексті қабылдауды келесі жылға ауыстыруға болады деп санаймын».

КҚҚУ пікірінше, салық реформасы экономиканың ұзақ мерзімді өсуіне, инвестицияларға және жеке сектордың бәсекеге қабілеттілігіне бағдарлану арқылы бюджет кірістерін қамтамасыз етуі тиіс.

Жүйелік мәселелерді шешу арқылы артық әкімшілік кедергілерді жою бойынша Бизнес-омбудсменнің ұстанымы.

2024 жылы Бизнес-омбудсмен кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау және реттеуді жетілдіру мақсатында жүйелі мәселелерді шешу арқылы артық әкімшілік кедергілерді жоюға бағытталған бірқатар бастамалар мен өтініштермен шықты. Бұл бастамалар мемлекеттік органдардан тәуелсіз және проактивті ұстанымға негізделіп, институционалдық деңгейдегі ұсыныстарды да, нақты бизнес-кейстерді де қамтиды.

✓ **Нормативтік құқық шығармашылығындағы стратегиялық бастамалар:**

- **ҚР Президентіне** — жаңа Салық кодексі жобасы бойынша ұсыныстар, сондай-ақ РӘТ институтын кеңейтуге қатысты ұсыныстар жолданды;

- **Президенттің кеңесшісі мен Президенттің экономикалық мәселелер жөніндегі көмекшісіне** – кәсіпкерлікті қорғау жөніндегі Стратегиясын ұсыну және қаржы секторын реттеу реформасы бойынша ұсыныстар беру, олардың жартысы нарықпен уағдаластықтар ескеріле отырып қабылданды (2025 жылғы 1 қаңтарға дейін микрокредиттер бойынша нормаларды алып тастауды кейінге қалдыру; кәсіпкерлікті қорғау жөніндегі құқықтарды (талаптарды) беру кезінде есептелген және төленбеген сыйақыны есептен шығару жөніндегі норманың күшін жою қарыз алушылардың коллекторлық агенттіктерге мерзімі өткен міндеттемелері; Коллекторлық агенттіктерді үшінші тұлғалармен байланысқа шектеу туралы норманы түзету қабылданған күннен бастап жасалған шарттарға ғана тарату).

- **Қазақстан Республикасының Премьер - Министріне** — кәсіпкерлердің «Атамекен» ҰҚП-ға мүшелік міндеттілігі жөніндегі өтініштері бойынша (еуропалық елдердің тәжірибесіне сүйене отырып, аталған құқықтық коллизияны қазіргі жағдайда сақтау қажеттілігі қолдау тапты) және машина жасау саласындағы кәсіподақ жарналарының мөлшерінің заңдылығына қатысты (Салалық келісімді қолданыстағы заңнамаға сәйкестендіру бойынша шаралар ұсынылды).

- **Парламент Мәжілісіне** — реттеуші әсерді талдауды (РӘТ) күшейту жөнінде ұсыныстар жолданды;

- **Ұлттық экономика және Денсаулық сақтау министрліктеріне** — ЕАЭО-ның техникалық регламенттерінің және (немесе) бірыңғай санитариялық-эпидемиологиялық және гигиеналық талаптарының талаптарына сәйкес келмейтін өнімді (тауарды) алып қою және кері қайтарып алу қағидаларын техникалық реттеу саласындағы Денсаулық сақтау министрлігінің салалық нормаларын түзету қажеттілігі туралы ұсыныс енгізу.

✓ **Бизнеске құқықтық көмек жекелеген кейстер бойынша:**

- **Бас Прокурорға** — «PrivateAssetManagement» АҚ акционері А.К. Смаилов пен «Assets Valuation» ЖШС директоры Ш.К. Хамраевтың Азаматтық құқық бұзушылықтар үшін кәсіпкерлерді қылмыстық жауапкершілікке тарту туралы өтініштері бойынша; Л. Коккозованың заңды пайда тапқаны үшін негізсіз қылмыстық іс қозғау туралы өтініші бойынша; жеке балабақшаларды жеке меншік балабақшалардан қорғау жөніндегі Қазақстандық жеке білім беру қауымдастығының заңсыз айыппұлдар – ақшалай қаражатты заңсыз өндіріп алу туралы; «King Development» ЖШС Бас директоры Дато Хиа Кинг Чионг – инвестормен шарттарды бұзу туралы.

- **Сыбайлас жемқорлыққа қарсы қызметке** – Қалилаев А.Т. дәлелденбеген салық берешегі туралы өтініші бойынша.

- **Жоғарғы Сотқа** — БҚДА-мен байланысты сот тәжірибесі, «Partners Realty» (сот актілерін қайта қарау), «Гербалайф Казахстан» (салық салуға қатысты) және т.б.;

- **Энергетика министрлігіне** — республика аумағында өңделмейтін нафтаның экспорттық квоталарын беру мәселесі бойынша;

- **БҚДА Төрағасына** — агенттіктің шамадан тыс өкілеттіктері және оның қызметін Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекске (ӘРПК) сәйкестендіру қажеттігі туралы ұсыныстар жолданды.

Осылайша, 2024 жылы Бизнес-омбудсмен институты кәсіпкерлер, мемлекеттік органдар және сот жүйесі арасындағы құқық қорғау диалогының белсенді арнасына айналды. Оның өтініштері салықтық және реттеушілік саясаттан бастап, жекелеген мемлекеттік органдар мен квазимемлекеттік сектор тарапынан болған нақты құқық бұзушылықтарға дейінгі бүкіл проблемалар спектрін қамтиды. Бұл тек институционалдық өзара іс-қимылдың жоғары деңгейін ғана емес, сонымен қатар құқықтық мемлекет жағдайында жеке бастама мен кәсіпкерлік құқықтарын қорғауға нақты бейілділікті көрсетеді.

МЕМЛЕКЕТТІК ОРГАНДАРМЕН ӨЗАРА ІС-ҚИМЫЛ

➤ Өзара іс-қимыл форматы

2024 жылы Бизнес-омбудсменнің Бас прокуратурамен, Қаржылық мониторинг агенттігімен (ҚМА), Жоғарғы Сотпен, Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігімен (БҚДА) және Әділет министрлігімен өзара іс-қимылы тұрақты институционалдық тетіктер арқылы жүзеге асырылды.

- Бас прокуратура — бизнесті қорғау жөніндегі Жол картасын іске асырудағы стратегиялық әріптес. Бірлесіп бақылау-қадағалау қызметіне талдау жүргізіледі, тексерулерді тағайындау тәжірибесіне мониторинг жасалады, қылмыстық қысымды төмендету шаралары қабылдануда. 2024 жылы адал кәсіпкерлік қызметті қолдау бойынша үшжақты келісім жасалды.

- Қаржылық мониторинг агенттігі (ҚМА) – қаржы саласындағы бизнесті шамадан тыс қудалаудың алдын алу жөніндегі әріптес. 2024 жылы кәсіпкерлік қызметке негізсіз араласудың алдын алу бойынша бірлескен жұмысты көздейтін үшжақты келісімге қол қойылды.

- Жоғарғы Сот – сот жүйесін реформалау, кәсіпкерлердің әкімшілік және азаматтық істер бойынша құқықтарын қорғау, заңсыз сот актілерін жою мәселелері бойынша өзара іс-қимыл.

- БҚДА (Бәсекелестікті қорғау және дамыту агенттігі) – бәсекелестік саясаты саласындағы ынтымақтастық. Заңнамаға түзетулер енгізу және реттеуші ортаны жетілдіру мәселелерін талқылауға қатысу.

➤ Жетістіктер:

- бизнестің өтініштері бойынша жедел әрекет ету тетіктерін іске қосу;
- Бас прокуратура және «Атамекен» ҰКП-мен бірлескен кешенді жоспарды іске асыру;
- ҚМА-мен келісімге қол қою және бірлескен талдамалық жұмысты бастау;
- Уәкілетті органның ұсыныстары негізінде бірқатар реттеуші кедергілерді алып тастау (мұнай өнімдеріне баға реттеуін кезең-кезеңімен жою);
- Кәсіпкерлік қызмет саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтарды қылмыстық сипаттан арылту (декриминализация).

(Анықтама үшін: Экономикалық құқық бұзушылықтарды қылмыссыздандыру туралы заң 2024 жылы қабылданды.

Біріншіден. Қылмыстық кодекстің екі бабы Әкімшілік құқық бұзушылық туралы кодекске (ӘҚБтК) ауыстырылды («Несуені заңсыз алу немесе бюджет несуесін мақсатсыз пайдалану» (ҚК 219-бап), «Бухгалтерлік есеп пен қаржылық есептілік туралы заңнаманы бұзу» (ҚК 241-бап)).

Екіншіден. Қылмыстық іс қозғалуы мүмкін залал мөлшері ұлғайтылды.

Енді Қылмыстық кодекстің келесі баптары бойынша жауапкершілік тек аса ірі мөлшерде құқық бұзушылық жасалған жағдайда ғана қарастырылады (бұрын — ірі мөлшерде): «Экономикалық контрабанда» (ҚК 234-бап), «Кедендік төлемдерді, салықтарды, арнайы, демпингке қарсы және өтемақы баждарын төлеуден

жалтару» (ҚК 236-бап).

Үшіншіден. Енді бизнеске қатысты қылмыстық іс тексеру актісі, салық органдарының актісі және мамандардың қорытындысы болған жағдайда ғана қозғалады.

ҚПК-нің 179-бабының 1-бөлігіне енгізілген түзетулер салық заңнамасы саласындағы қылмыстық құқық бұзушылықтар бойынша:

- салықтық тексеру актісі мен салық органдары мамандарының құқық бұзушылық белгілерінің бар екендігін көрсететін жеткілікті мәліметтері бар қорытындысы (анықтамасы) қоса тіркелмесе,
- салық органдары актілеріне қатысты сотқа дейінгі немесе сот тәртібімен шағымдану кезеңі аяқталмаған жағдайда (тіісінше жоғары органның немесе соттың шешімі күшіне енбеген болса),
- есептелген салықтар және (немесе) бюджетке төленетін өзге де міндетті төлемдер толығымен ерікті түрде өтелген жағдайда (қоспағанда — егер бұл есептеулер іс жүзінде орындалмаған жұмыстар, көрсетілмеген қызметтер, жеткізілмеген тауарлар бойынша жасалған мәмілелерге немесе декларация тапсырылмаған жағдайларға қатысты болса) қылмыстық құқық бұзушылық туралы өтініштерді, хабарламаларды немесе рапорттарды тіркеуге тыйым салады.

Анықталған проблемалар:

- аумақтық және орталық органдар арасындағы әрекеттердің үйлестірілмеуі;
- кейбір өңірлерде өтініштерді қарау кезінде формализмнің орын алуы;
- кейбір ведомстволар тарапынан либералды реформаларға қарсылық көрсету;
- фискалдық және тарифтік жүктемені азайту бағытында жүйелі жұмыс қажеттілігі.

Осыған байланысты, Бизнес-омбудсмен институты кәсіпкерлік қауымдастық пен мемлекеттік органдар арасындағы өзара іс-қимылды үйлестіретін негізгі буын ретінде жұмысын жалғастыруда, конструктивті диалог пен құқықтық сүйемелдеуді қамтамасыз етеді.

ҚОҒАМДЫҚ ЖӘНЕ ХАЛЫҚАРАЛЫҚ ҚЫЗМЕТ

➤ *Сараптама алаңдары*

2024 жылы КҚҚУ негізгі сараптама алаңдарында сөз сөйледі:

- X Еуразиялық монополияға қарсы форум (23.10.2024);
- Корпоративтік басқару форумы – 2024 (07.11.2024);
- Бәсекелестік саласындағы заңнамалық өзгерістер бойынша Maqsut Narikbayev University дөңгелек үстелі (12.12.2024).

Осы баяндамалар бойынша материалдарды жетекші іскерлік басылымдар «Kapital.kz», «BaigeNews.kz», «Курсив Медиа Қазақстан», сондай-ақ, КҚҚУ ресми сайтында — ombudsmanbiz.kz орналастырды.

Уәкіл құқықтық мәдениетті ілгерілетуге және кәсіпкерлердің мүдделерін қорғауға бағытталған жетекші іскерлік және ресми іс-шараларға қатысты.

«Бизнес пен квазимемлекеттік сектордың өзара іс-қимылы: шындықтар мен перспективалар» конференциясы

2024 жылғы 24 мамырда Қанат Ілияұлы Нұров құқықтық реттеу, сатып алулардың ашықтығы және шағын және орта бизнестің квазимемлекеттік келісімшарттарға қол жеткізудегі кедергілерге арналған сессияның модераторы болды. Қатысушылар құқық қолданудың жүйелі күрделілігін және іскерлік ахуалды жақсарту бойынша ұсыныстарды талқылады. Уәкіл кәсіпкерлердің бірқатар өзекті және қағидатты сұрақтарына жауап беріп, ашық және мазмұнды диалогқа дайындығын растады.

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Адам құқықтары жөніндегі комиссияның отырысы

Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау жөніндегі уәкіл Игорь Рогов төрағалық ететін Комиссия отырыстарына үнемі және белсенді түрде қатысады. Атап айтқанда, 2024 жылғы 7 маусымда ол бірқатар өзекті мәселелерді көтерді. Адам құқықтары мен тұлғаның өзге де құқықтарын ажырата білу қажеттігі, сондай-ақ Комиссияның мемлекеттік органдардың баяндамаларын қарау кезінде тек табиғи, ажырамас құқықтардың бұзылуына назар аударуы тиіс екендігі – өйткені мұндай құқықтарды қорғау үшін материалдық қамтамасыз етуді талап етпей-ақ, тек олардың сақталуының өзі жеткілікті. Сонымен қатар, кәсіпкерлік табысты мемлекетке келтірілген залал ретінде түсіндіруге жол берілмейтіні туралы мәселе көтерілді — бұл көзқарас кәсіпкерлердің меншікке және еркіндікке деген адами құқықтарын бұзуға әкеледі.

Бұл теріс үрдістің мысалы ретінде ол Б. Иманов пен С. Орақбай есімді кәсіпкерлердің ісін келтірді, олар шаруа қожалықтарына күн панельдерін орташа нарықтық бағадан екі есе жоғары бағамен жеткізгені үшін субсидия алғандарына байланысты 6 жылға бас бостандығынан айырылды. Қаржылық кредиторларға субсидия алу кезінде құжаттарды қолдан жасады деген айыппен алаяқтық бабы бойынша іс қозғалды. Алайда, ауыл шаруашылығы министрлігінің шенеуніктері де, фермерлер де сотталмады. Себебі лизинг берушілердің әрекеттерінен мемлекетке де, фермерлерге де нақты залал келгені дәлелденбеді. Оның үстіне, олар субсидия шартының тікелей тарапы да болмаған.

Анықталған құқық бұзушылықтарға байланысты Қазақстан Республикасының Бас прокуратурасы кассациялық тәртіппен Жоғарғы Сотқа наразылық білдірді. Алайда, Жоғарғы Соттың Қылмыстық істер жөніндегі сот алқасы бұл наразылықты қабылдамай, фермерлерден кәсіпкерлерге берілген кіріс кассалық ордерлерді

жалған деп танып, ҚР Жоғарғы Соты әділ сот төрелігін жүзеге асыру барысында құқықтық қағидаттарды бұзды.

Қазіргі уақытта Бизнес-омбудсмен аталған кәсіпкерлерді Мемлекет басшысының атына жаза жеңілдету туралы өтініш жолдауға көндіре алмай отыр, себебі олар өз кінәсін мойындамайды. Олар қылмыстық-атқару жүйесінің барлық қиындықтарын өз бастарынан кешіріп жатыр және мекеме ішінде де қысым мен қудалауға ұшырауда. Осыған байланысты Бизнес-омбудсмен олардың басқа түзеу мекемесіне ауыстырылуына жәрдемдесу үшін Адам құқықтары жөніндегі Уәкілдік көмегіне жүгінді.

Parasat Business Club екінші құрылтайы

2024 жылғы 17 желтоқсанда Уәкілетті өкіл Parasat бизнес-клубының құрылтайына қатысты. Клуб құрамында елдің түрлі өңірлерінен келген 90-нан астам қатысушы болды. Іс-шара тәжірибе алмасу, ағымдағы сын-қатерлерді талқылау және 2025 жылға арналған стратегиялық міндеттерді айқындау үшін маңызды алаңға айналды. Parasat клубы кәсіпкерлікті қолдаудың, ағарту, даму және Қазақстан бизнес-қоғамдастығын біріктіру құндылықтарын ілгерілетудің тиімді институты ретінде өзін танытты.

«Атамекен» ҰКП жанындағы Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау және сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл жөніндегі кеңес

2024 жылы «Атамекен» ҰКП өңірлік палаталары жанындағы кеңестер өз жұмысын күшейтті: барлығы 256 отырыс өткізіліп, 496 мәселе қаралды (салыстыру үшін: 2023 жылы — 228/445). Ең белсенді өңірлік кеңестер Алматы, Батыс Қазақстан, Шығыс Қазақстан және Солтүстік Қазақстан облыстарында тіркелді.

Кеңестер бизнестің жүйелі проблемаларын, атап айтқанда: мемлекеттік сатып алулар, салықтық әкімшілендіру, жер және сәулет даулары, монополияға қарсы қысым, тексеру кезінде билікті асыра пайдалану және кәсіпкерлерге қатысты қылмыстық қудалау мәселелері қарастырылды.

Кеңестер 1 051 ұсыныс енгізді, оның 88%-ы қолдау тапты. 85 жағдай бойынша лауазымды тұлғаларды жауапкершілікке тарту бастамасы көтерілді — оның 51-і қолдау тапты. Ең жоғары нәтиже Алматы қаласында, Солтүстік Қазақстан және Түркістан облыстарында байқалды.

Бизнесті қорғаудың нақты мысалдары

- Ақтөбе облысы — көше саудасы саласында 18 жеке кәсіпкердің құқықтары қалпына келтірілді.
- Қостанай облысы — мектептегі тамақтандыру бойынша 283 млн теңге көлеміндегі залалдың алдын алынды; облыстық аурухананың 54 млн теңге берешегінің өтелуі қамтамасыз етілді.
- Солтүстік Қазақстан облысы (СҚО) — сот «Севказэнергосбыт» ЖШС-нің 96 млн теңге көлеміндегі заңсыз есептеулерін жарамсыз деп таныды.
- Ақмола облысы — Кеңесте қаралғаннан кейін жалдау шарттарын бұзу бойынша талап-арыздар саны азайтылды.

Кеңестер, сондай-ақ, бизнеске мемлекет қатысуын қысқартуды қоса алғанда, жүйелік өзгерістер бойынша ұсыныстар енгізді (бұл ұсынысты БҚДА қолдады).

Уәкілетті өкіл кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау және бизнес-ортаны жақсарту мәселелері бойынша Кеңес отырыстарына тікелей қатысып, белсенді ұстаным танытады:

- 2024 жылғы 23 мамырда — «Жасыл Даму» АҚ әрекеттерінен зардап шеккен қалдықтарды қайта өңдеуші кәсіпорындарды қолдады;
- 2024 жылғы 29 мамырда — мораторийдің күшін жоюдан кейін тексерулердің жаппай өсуі мәселесі бойынша өз пікірін білдіріп, келесі ұсыныстарды айтты:
 - о тексерулердің заңдылығын бақылауды күшейту;
 - о лауазымды тұлғалардың әдейі заңсыз әрекеттері немесе әрекетсіздігі үшін жеке материалдық жауапкершілігін енгізу;
 - о шағын және микробизнесті тұрақтылық құралы ретінде тұрақты мораториймен қорғау мүмкіндігін қарастыру;
 - о негізделген шешімдер қабылдау үшін статистикалық деректердің ашықтығын қамтамасыз ету.

Ішкі істер министрлігі және Бас прокуратурамен бірлесіп КҚҚУ бизнесті қорғау ісінің институционализациялануына ықпал етуде:

- ИИМ өз өкілдерін өңірлік кеңестер құрамына енгізуді тапсырды;
- Бас прокуратура Бизнесті қорғау жөніндегі арнайы басқарма құрды және Кеңестің тексерулерді бақылауға қатысты ұсынымдарын қолдады.

Қоғамдық және сараптамалық алаңдардағы белсенділік

2024 жылы Уәкілетті өкіл кәсіпкерлердің мүдделерін қорғау және құқықтық мәдениетті ілгерілетуге бағытталған бірқатар жетекші іскерлік және сараптамалық іс-шараларға белсенді қатысты.

БАҚ-та жарияланымдар мен сараптамалық сөз сөйлеулер

2024 жылғы мамыр айынан бастап Уәкілетті өкіл Қанат Нұров орталық және іскерлік басылымдарда, сондай-ақ телеарналар эфирінде үнемі сөз сөйледі:

- «Казахстанская правда» газетінде:
 - о «Қанат Нұров: Үкіметке мемлекеттік сектор нысандарын жекешелендіруді жеделдету тапсырылды» (25.05.2024),
 - о «Бизнес сенімді қолда болғанда» (18.06.2024),
 - о «Монополияның да түрі бар» (06.11.2024);
- «Литер» газетінде: «Квазимемлекеттік секторға жеке бизнеспен бәсекелесуге тыйым салу қажет» атты сұхбат (28.05.2024);
- NUR.KZ және «Мир финансов» порталдарында: КҚҚУ-нің салық саясатына қатысты ұстанымы (04.11.2024);
- Informburo.kz сайтында: «Мемлекеттік сатып алулар туралы заң қазіргі күйінде пайданың орнына зиян келтіруде» атты сұхбат (12.12.2024);
- Kursiv.kz порталында: Салықтық жеңілдіктер мен корпоративтік басқару мәселелері бойынша материалдар (12.12.2024).

Уәкілдің мәлімдемелері TENGONOMIKA, FINANCE.kz, «Нацбанк», «Параграф» атты Telegram арналары арқылы да кеңінен таралды.

Телевизиялық сұхбаттар

- «Exclusive» бағдарламасы, «Atameken Business» телеарнасы — (21.11.2024);
- «Уәде» бағдарламасы, «Жібек жолы» ТРК — кәсіпкерлердің шағым беру механизмдеріне сенімсіздігінің себептері туралы сұхбат (02.12.2024).

Бизнеспен тікелей диалог

- Алматы қаласының кәсіпкерлерімен кездесу (31.05.2024);
- Астана қаласы кәсіпкерлер палатасы өңірлік кеңесінің мүшелерімен кездесу (24.06.2024);
- 2024 жылғы желтоқсан айында — еліміздің 9 өңіріне жұмыс сапарлары, барлық іс-шаралар жергілікті және ұлттық БАҚ-та кеңінен жарияланды.

Цифрлық арналар және ашық талдамалық қызмет

КҚҚУ лауазымына кіріскен соң ең алдымен жұмыс істемей тұрған ресми сайт — ombudsmanbiz.kz қайта іске қосылды. Бұл платформа арқылы КҚҚУ жедел түрде тікелей жүгіну, тұрақты түрде талдамалық материалдарды, ресми мәлімдемелерді, іс-шаралар мен сөз сөйлеулер туралы есептерді жариялау үшін маңызды алаңға айналды. Бір жыл ішінде салық реформасы, мемлекеттік сатып алулар, әкімшілік қысым және құқық қорғау органдарымен өзара іс-қимыл мәселелері бойынша ондаған маңызды материал жарияланды. Алда — осы сайтты кеңінен танымал ету, әлеуметтік желілер арқылы кәсіпкерлер арасында таралу аясын кеңейту бойынша жұмыс күтіп тұр.

ЭЫДҰ-ның адалдық стандарттарын енгізу

2024 жылы Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау жөніндегі уәкіл институтының халықаралық қызметінде Экономикалық ынтымақтастық және даму ұйымымен (ЭЫДҰ) ынтымақтастық ерекше маңызға ие болды.

2024 жылғы 25–26 қарашада Париж қаласында КҚҚУ Хатшылығының жетекшісі С. Йылмаз Шығыс Еуропа мен Орталық Азия елдеріне арналған Сыбайлас жемқорлыққа қарсы желі шеңберінде ЭЫДҰ кеңсесі ұйымдастырған Бизнес адалдығы жөніндегі 4-отырысқа қатысты.

Отырыстың тақырыбы бизнес жүргізудегі адалдықты қамтамасыз етудегі мемлекеттің рөліне арналды. Қатысушылар төмендегідей негізгі мәселелерді талқылады:

- бизнесте этиканы ілгерілетуге бағытталған мемлекеттік саясат;
- корпоративтік комплаенс және құқық қолдану практикасы;
- бизнестің адал мінез-құлқын ынталандыру тетіктері;
- мемлекет пен жекеменшік сектор арасындағы өзара іс-қимыл механизмдері.

Қатысушылар құқықтық реттеу тәжірибесіне, ұжымдық бастамаларға және ашық іскерлік ортаны қалыптастыруға ерекше назар аударды.

Өңір елдерінің, халықаралық институттар мен сараптамалық қоғамдастық өкілдерімен пікір алмасу түрлі шешімдердің өз елдерінің жағдайында қолдану мүмкіндігін талдауға мүмкіндік берді.

Іс-шара барысында Қазақстандағы Бизнес-омбудсмен институтының қаржылық жағынан мемлекеттен тәуелсіз бірегей моделі атап өтілді. Сонымен қатар,

инновациялық тәсілдер ұсынылды, оларды Бизнес-омбудсмен институтының практикалық қызметі аясында Қазақстанда бейімдеу және енгізу ұсынылды. Бұл ынтымақтастық институттың сыбайлас жемқорлыққа қарсы комплаенс саласындағы әлеуетін арттырып, бизнес үшін құқықтық және институционалдық ортаға деген сенімді нығайтады.

ҚОРЫТЫНДЫЛАР ЖӘНЕ БОЛАШАҚ БАҒЫТТАР

2024 жылы Қазақстан кәсіпкерлерінің құқықтарын қорғау жөніндегі уәкіл институты құқықтық тұрақтылық пен бизнесті институционалдық тұрғыда қорғаудағы өз рөлін толық дәлелдеді. Реттеуші ортаның үздіксіз трансформация жағдайында Бизнес-омбудсменнің жұмысы тек жеке өтініштерді шешуге ғана емес, жүйелі бұзушылықтардың себептерін жоюға да бағытталды. «Халық үніне құлақ асатын мемлекет» қағидаттары, стратегиялық алдын алу шараларына бағдар, құқықтық болжамдылық, және кәсіпкерлік бастамаға құрмет – институт жүзеге асырған барлық бастамалардың негізіне айналды.

➤ Негізгі қорытындылар:

- Кәсіпкерлікті қорғау стратегиясының енгізілуі бизнесті әкімшілік қысымнан қорғауда реактивті тәсілден проактивті, жүйелі алдын алу шараларына көшуді қамтамасыз етті.
- Бас прокуратурамен, ҚМА-мен, Сыбайлас жемқорлыққа қарсы агенттікпен және Жоғарғы Сотпен бірлескен жұмыс жүйелі құқық бұзушылықтарға құқықтық ықпал ету тәжірибесін орнықтыруға мүмкіндік берді.
- Әкімшілік қысым индексінің әзірленуі алғаш рет мемлекеттік бақылау-қадағалау органдарының қызметінің тиімділігін сандық түрде өлшеуге жол ашты.
- Кәсіпкерлермен кері байланысты нығайту, соның ішінде форумдарға нақты мәселесі бар кәсіпкерлерді шақыру бизнес пен билік арасындағы диалогтың практикалық маңызын арттырды.
- Халықаралық бастамаларға (ЭЫДҰ) қатысу адалдық пен комплаенстің үздік тәжірибелерін ұлттық құқықтық жүйеге интеграциялау көкжиегін кеңейтті.

➤ 2024 жылдың қорытындысы бойынша ұсынымдар:

1. «Әкімшілік қысым индексі» пайдалану

Бақылау-қадағалау қызметін жоспарлау кезінде Әкімшілік қысым индексі мен оның критерийлерін міндетті түрде қолдану ұсынылады.

Мұндай тәсіл тексерулердің негізділігін арттырып, бизнестің артық жүктемесін азайтуға мүмкіндік береді.

2. Мәселелер тізіліміндегі жүйелі сұрақтарды басым түрде шешу

Кәсіпкерлік жүргізу жағдайын тиімді жақсарту үшін Мәселелер тізіліміне енгізілген сұрақтарды орталық мемлекеттік және жергілікті атқарушы органдар тарапынан басымдықпен қарау және жедел шешу қажет.

Бұл тәсіл кәсіпкерлерді алаңдататын негізгі кедергілерді жоюға күш салуға және бизнес пен мемлекет арасындағы өзара іс-қимыл сапасын арттыруға мүмкіндік береді.

3. Бизнесі құқықтық алдын алу моделін қалыптастыру

Мемлекеттік бастамаларды әзірлеу кезінде кәсіпкерлікке ықтимал салдарын міндетті құқықтық аудиттен өткізу тетігін енгізу ұсынылады.

Бұл процесте Уәкілетті өкіл негізгі сарапшылардың бірі ретінде тартылуы тиіс.

4. Құқық қорғау құралдарының цифрлық қолжетімділігін кеңейту

Кәсіпкерлікті қорғау стратегиясының іске асырылуы бойынша КҚҚУ деректерін «Атамекен» ҰКП экожүйесіне интеграциялау ұсынылады — бұл өтініштер статистикасын, сот тәжірибесін, сондай-ақ өңірлік және өзге де жүйелі проблемалар тізілімінен шешілген мәселелер бойынша ақпаратты қамтуы тиіс.

➤ 2025 жылға арналған басым бағыттар:

- Уәкіл институтының «Атамекен» ҰКП жүйесіндегі институционалдық мәртебесін нығайту және реттеуші саясатты әзірлеуге қатысу аясын кеңейту.
- Лауазымды тұлғалардың жеке материалдық жауапкершілігін енгізу — жәбірленушілердің шеккен залалын тікелей өтеу тетігін қарастыра отырып, мемлекеттен регрестік талапсыз, қасақана заңсыз әрекеттері немесе әрекетсіздігі үшін.

Салық кодексі жобасын қайта қарау мына бағыттар ҚҚС аванстық төлем тетігін алып тастау, сонымен қатар электрондық шот-фактура (ЭСФ) жазып беруді автоматты түрде бұғаттау тәжірибесінен бас тарту, салық органдарының азаматтық талаптары негізінде мәмілелер мен кәсіпорындарды жарамсыз деп тануға жол бермеу, Әкімшілік рәсімдік-процестік кодекс (ӘРПК) шеңберінде тиісті тексерусіз жүзеге асырылса мұнай саласы субъектілері үшін пайдалы қазбаларды өндіруге салынатын салық бойынша 10 түрлі градацияда, сондай-ақ тау-кен металлургия кешені үшін 38 түрлі мөлшерлемен (айырмашылығы 55 есеге дейін) жасырын салықтық жеңілдіктер мен преференцияларды жою бойынша пысықтауды көздейді:

- Корпоративтік комплаенсті және сыбайлас жемқорлыққа қарсы этиканы ілгерілету — бизнеспен бірлескен пилоттық жобалар арқылы және ЭЫДҰ бастамаларын қолдау арқылы.
- Уәкілдің өңірлік өкілдерінің өкілеттіктерін кеңейту және олардың сотқа дейінгі дауларды шешуге қатысуын арттыру.
- Әкімшілік сот ісін жүргізу мен шағымдану механизмдерін жетілдіру, соның ішінде апелляция құралдарын және құқықты асыра пайдаланудан қорғау тетіктерін дамыту.
- 2024 жылдан бастап жойылған салықтық және кедендік реттеу салаларында реттеушілік әсерді талдау (РӘТ) жүргізу талаптарын қалпына келтіру қажет. Бұл — негізгі заңнамалардағы өзгерістердің болжауға болатындығын және салмақтылығын қамтамасыз ету үшін маңызды. Сонымен қатар, РӘТ институтын жаңғыртып, аясын кеңейту қажет.

Қазіргі уақытта РӘТ Ұлттық экономика министрлігі жүргізетіндіктен, оның бақылаушы және атқарушы функциялары арасында мүдделер қайшылығы туындайды, бұл процесте формализмнің орын алуына әкеледі. РӘТ құралын әкімшілендіруді Үкіметтен тәуелсіз мемлекеттік органға (мысалы, Стратегиялық жоспарлау және реформалар агенттігі — СЖЖРА) немесеткәсіпкерлердің мүддесін

білдіретін сараптамалық әлеуеті бар қоғамдық бірлестікке (мысалы, «Атамекен» ҰКП) беру мүмкіндігін қарастыру секілді ұсыныс жасалады. Бұл жүзеге асқан жағдайда, Мәжіліс депутаттары кәсіпкерлердің жағдайын нашарлататын өздерінің заң жобалары мен түзетулеріне РӘТ жүргізу аясын кеңейтуге қарсы болмайды.

Бизнес-омбудсмен институты Қазақстанда құқықтық, болжамды және ұтымды бизнес-ортаны қалыптастыру жолындағы жұмысын жалғастырып, бизнес пен мемлекет арасындағы өзара сенімді нығайтуды көздейді.

ҚОСЫМША

➤ **Қазақстан Республикасындағы Бизнес-омбудсменнің кәсіпкерлікті қорғау жөніндегі стратегиясы**

(2024 жылғы 20 желтоқсандағы КҚҚУ № 1 бұйрықпен бекітілген)

Қазақстан кәсіпкерлерінің құқықтарын қорғау жөніндегі уәкілдің (КҚҚУ) **миссиясы** – барлық басқа құқықтық мүмкіндіктері таусылған кезде кәсіпкерліктің заңды мүдделерін мемлекеттік органдарда қорғау.

КҚҚУ пайымы – бұл кәсіпкерлік пен мемлекет арасындағы сындарлы медиацияның тиімді көпірі.

Ағымдағы жағдай. Өңдеуші және өзге де өнеркәсіптің қосарланған өсуі бөлігінде жаңа экономикалық саясаттың табыстылығына қарамастан, экономиканы басқарудың әлі де тым орталықтандырылған және тым әлеуметтік бағдарланған моделі аясында тіпті кәсіпкерлер ортасында да тәуелділік көңіл-күйлері көріне бастады. Олардың белгілі бір бөлігі мемлекеттік және квазимемлекеттік тапсырыстарды, сондай-ақ субсидияларды, субсидияларды және өзге де мемлекеттік қолдау шараларын талап етеді.

Мұндай үрдіс, оның барлық объективті шарттылығымен, негізінен қолайсыз. Кәсіпкерлердің жеке бастамасы мен ұйымдастырушылық қабілеттерінің деградациясына жол бермеу керек. Кәсіпкерлік, жеке капитал иелерінің класы ретінде, нарықтық экономиканың негізі болып табылады. Онсыз Мемлекет басшысы жариялаған жаңа экономикалық саясатқа (ЖЭС) көшу мүмкін болмайды.

Мемлекеттік, квазимемлекеттік және өзге де саяси монополиялар экономикасындағы үстемдіктен жеке меншік және еркін бәсекелестік негізінде нарықтық өзара іс-қимылдың кеңейтілген (инклюзивті) тәртібіне өту үшін жеке бизнесті негізсіз әкімшілік кедергілерден және құқық қолдану озбырлығынан, сондай-ақ мемлекеттік және квазимемлекеттік секторлармен тең емес бәсекелестіктен босату қажет.

Сонда ЖІӨ-дегі жеке бизнестің үлесі мемлекеттік және өзге де жария меншікке қандай да бір залал келтірместен кепілді және кедергісіз өсе алады. Сонымен қатар, микро, шағын және орта бизнестің үлесі өседі, бұл бүгінгі таңда қоғамдағы мүліктік поляризацияны тегістейді, шиеленісті әлеуметтік-экономикалық жағдайды жояды және сол арқылы Мемлекет басшысының жаңа экономикалық саясатына экономиканы субсидиялармен, субсидиялармен және өзге де өтеусіз әлеуметтік шығыстармен инфляциялық үрлемей жан-жақты қоғамдық қолдауды қамтамасыз етеді.

КҚҚУ-дің басты мақсаты – барлық жеке инвестициялар үшін бірыңғай ережелермен бизнес үшін, ең алдымен – шағын және орта үшін қолайлы құқықтық жағдайларды қамтамасыз ету. Мемлекет тұтастай алғанда экономика бойынша, кейде тіпті жекелеген стратегиялық маңызды салалар бойынша бизнес-ортаны қолдауы тиіс, бірақ бұл ретте кәсіпкерлердің құқықтарын бұзбау және нақты кәсіпорындарды олардың тиімсіздігінен сақтамау аса маңызды. Тек осылай ғана отандық кәсіпкерлік рухын жандандыруға болады.

КҚҚУ стратегиясы – жеке бизнестің барлық негізсіз әкімшілік және өзге де шектеулерін, сондай-ақ мемлекеттік органдар мен жария-құқықтық функциялары бар квазимемлекеттік ұйымдар тарапынан кәсіпкерлікке қатысты еркін заң шығару мен құқық қолданудың неғұрлым айқын тәуекелдерін анықтау және жою.

ҚҚҚУ тактикалық тәсілдері

«Атамекен» Қазақстан Республикасының Ұлттық кәсіпкерлер палатасы (ҰКП) заңнама бойынша Бизнес-омбудсменнің қызметін қамтамасыз етуге міндетті болғанымен, ҚҚҚУ Мемлекет басшысына тікелей бағынатын жоғары тұрған және ондағы жеке қоғамдық институт болып табылады. Тиісінше, ҚҚҚУ өз қызметін екі институттың синергиясы үшін ҰКП жүйесіне біріктіру үшін барлық қажетті күш-жігерді жұмсауы керек.

Жеке кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау үшін Бас прокуратурамен, Қаржылық мониторинг агенттігімен, Сыбайлас жемқорлыққа қарсы іс-қимыл агенттігімен және өзге де құқық қорғау органдарымен, ал тұтастай алғанда кәсіпкерлік қоғамдастықты қорғау үшін – БҚДА, СІМ және инвест-омбудсменді қоса алғанда, қолайлы инвест-климатқа жауапты өзге де мемлекеттік органдармен тығыз жұмыс қатынастарын жолға қою қажет.

Кәсіпкерлердің құқықтарын қорғау функцияларын толыққанды орындау үшін конституциялық сот бизнестің құқықтары мен бостандықтарын қорғау туралы өтініштерді қарамайтын және күшіне енген сот актілеріне шағымдануға болмайтын мән-жайларды ескере отырып, ҚҚҚУ құқықтарын, атап айтқанда кәсіпкерлерді қылмыстық процесте құқықтық қорғауға (олардан сенімхатсыз) заңнамалық деңгейде біршама кеңейткен жөн. іс бойынша тарап бола отырып, тек прокурорлар ғана құқылы.

ҚҚҚУ операциялық іс-шаралары:

1) ең алдымен, әкімшілік және сот процестерінде ерікті құқық қолдану, сондай-ақ жекелеген депутаттар тарапынан заң шығару процесінде ерікті құқық шығару проблемасын реттеу қажет.

1.1) әкімшілік сот істердің 60%-дан астамы мемлекеттік органдардың емес, кәсіпкерліктің пайдасына шешетін әкімшілік әділеттілікті табысты енгізгеніне қарамастан, осы мемлекеттік органдардың лауазымды адамдарын бұрын болған шешімдердің, құжаттар мен шарттардың күшін жою немесе орындамау бойынша өз бетінше құқық қолдану практикасы әлі де өзгеріссіз қалады.

Сонымен қатар, таза азаматтық даулар бойынша кәсіпкерлерді қылмыстық қудалау заңсыз қолданылады, көбінесе кәсіпкердің шарттың бағасын орташа нарықтық бағадан асып кетуге деген заңды ұмтылысы алаяқтық немесе ұрлық ретінде қарастырылады.

Мұның айқын себебі – әкімшілік және қылмыстық құқық бойынша кінәлі лауазымды тұлғалардың селективтілігі және жауапкершілікке тартылмауы.

Мұның тағы бір айқын себебі – қазіргі уақытта күшіне енген сот актілері мемлекеттік органдар жұмысының тиімділігін бағалау көздерінің тізбесіне, оның ішінде әкімшілік рәсімдерді сақтау бойынша кірмейді.

Сондықтан:

- ӘРПК бойынша сотқа дейінгі тәртіппен берілген шағымдарды қанағаттандырудан заңсыз бас тартқаны үшін жоғары тұрған органның жауапкершілігін арттыру нәтижесінде әкімшілік дауларды сотқа дейін қарау жөніндегі мемлекеттік аппараттың тиімділігін арттыру үшін лауазымды адамдардың жұмысын бағалау өлшемшарттарына кәсіпкерлердің шағымдарының қанағаттану көрсеткішін қосу;

- көрінеу заңсыз әрекет жасағаны және/немесе әрекетсіздігі үшін кәсіпкерге жарамсыз шешімдерге, құжаттар мен шарттарға қол қоюға, сондай-ақ біржақты қайта қарауға, жарамды шешімдердің, құжаттар мен шарттардың күшін жоюға және

өзге де орындамауға байланысты залалдарды өтеу бойынша дербес азаматтық міндеттемелерді әкімшілік лауазымды адамдарға автоматты түрде жүктеу;

- атқарушы органдардың, оның ішінде құқық қорғау, салық және кеден органдарының лауазымды адамдарына олар заңнама нормаларын жазбаша түсіндіргені үшін жауапкершілік жүктеуге, сондай-ақ кәсіпкерге қолданыстағы құқық нормаларын өз бетінше түсіндіру және/немесе қолдану бойынша көрінеу заңсыз әрекетке және/немесе әрекетсіздікке байланысты залалдарды өтеу бойынша дербес азаматтық міндеттемелерді автоматты түрде жүктеу;

- салықтық, кедендік және өзге де әкімшілендіруде логикалық, құқықтық және өзге де қағидаттарды дәйексіз, біржақты немесе біржақты қолдануға тыйым салу қажет. Әкімшілік етуде қолданылатын барлық принциптер Үкіметтің пайдасына ғана емес, екі бағытта да жұмыс істеуі керек. Мысалы, бағалы қағаздар операцияларынан түскен пайдаға салық салу кезінде тек кірістер ғана емес, сонымен бірге олар бойынша шығыстар (шығындар) да ескерілуі керек;

1.2) Мемлекеттік органдардың немесе олармен байланысты адамдардың заңсыз әрекеттері сот тәртібімен әділ мағынаға, формальды логикаға және жалпы қабылданған сот практикасына қарсы көрінеу әділетсіз шешімдермен заңдастырылған кезде сот органдарының ерікті түрде құқық қолдануы кем емес.

Құқықты теріс пайдаланудың мұндай жағдайларында сот органдарының кінәлі лауазымды адамдары олардың қайта қаралуына немесе жойылуына байланысты олардың көрінеу әділетсіз шешімдерінен зардап шеккендердің алдында автоматты түрде өздерінің жеке азаматтық жауапкершілігін көтеруге тиіс.

Мұндай қайта қарау немесе күшін жою мүмкін болмаған жағдайда, өз уақытында мемлекеттік функцияны тиісінше орындамаған жеке тұлға ретінде ешқандай судья өзінің көрінеу әділетсіз шешімінен болған залалдарды жеке тәртіппен өтеу бойынша кәсіпкерлердің өзіне қатысты азаматтық талаптарынан босатылмауға тиіс.

1.3) заң шығарушылар тарапынан кәсіпкерлік қызметтің қандай да бір түрін, түрін жою, оған тыйым салу немесе шектеу, оның ішінде оған заңсыз міндеттер мен міндеттемелер салу жөніндегі ерікті заң шығару экономикаға ерікті құқық қолданудан кем емес, егер көп болмаса, залал келтіреді. Кейбір депутаттардың реттеушілік әсерді талдаусыз (РЭТ) заңнамалық бастамашылық құқығын теріс пайдалануы, негізінен, қолайсыз, өйткені кез-келген мемлекеттік саясат, әсіресе нормативтік құқықтық актілерде жүзеге асырылатын кез-келген мемлекеттік саясат өзінің даму кезеңінде заңнаманың мұндай талдауды міндеттейтініне немесе міндеттемейтініне қарамастан, оны практикалық іске асырудың салдарын талдаудан өтуі керек. Азаматтық қоғам атынан өкілдік ететін Парламент депутаты онымен бастамашылық жасалған құқық нормасын келісуден және талқылаудан аулақ болуға тиіс.

Болашақта ерікті заң шығарудың алдын алу үшін РЭТ-ті кәсіпкерліктің жағдайын нашарлататын барлық депутаттық бастамаларға заңнамалық түрде қолдану қажет.

Осылайша, мемлекеттік органдардың лауазымды адамдарының мемлекеттік регрессиялық өндіріп алусыз, олардан залалдарды тікелей өтеу түріндегі көрінеу заңсыз іс-әрекет (әрекетсіздік) үшін дербес жауапкершілігінің сөзсіз болуының арқасында барлық мемлекеттік органдардың кәсіпкерлердің шағымдарын уақтылы және объективті қарауға кәсіби құзыреттілігі мен мүдделілігі арттырылатын болады, бұл кәсіпкерлердің құқықтарын әкімшілік, заңнамалық және сот арқылы қорғаудың тиімділігін бірнеше есе арттырады.

2) нарықтың барлық қатысушылары үшін өзге де тең шарттарды сақтамай, отандық мазмұны бар ұлттық бизнесті мемлекеттік қолдау проблемасына қатысты:

- бизнесті экспортқа бағдарланбай мемлекеттік қолдаудың импортты алмастыратын шаралары кәсіпкерлердің мемлекеттік бюджеттік тәуелділігіне және ішкі нарықтағы бағалардың өсуіне ғана әкелетінін мойындау.

Тиісінше, ұлттық бизнесті импортты алмастырудан экспортқа бағдарлануға көшу керек, өйткені өнеркәсіптің экспортқа бағдарлануы импортты алмастыруды мүлдем жоққа шығармайды, бірақ бұл алмастыруды сапалы түрде жоғары негізде жасайды және отандық тауар өндірушілердің ішкі нарықтағы, оның ішінде жаһандық нарықтағы сыртқы ойыншылармен адал бәсекелестігін шектемейді.

Қазақстанда импортты алмастыру техникалық мүмкін емес, мәні бойынша – барлық өніммен өзін-өзі қамтамасыз етуге бағытталмауға және экспорт пен импортқа кедергі келтірудің тарифтік және тарифтік емес шаралары, кәсіпорындарды тікелей субсидиялау және ол үшін жеңілдікті кредиттер, мемлекеттік сатып алу кезіндегі жеңілдіктер және өзге де артықшылықтар, оның ішінде салық жеңілдіктері түріндегі кез келген бағамен ұлттық бизнесті бәсекелестіктен қорғаумен сипатталуға тиіс преференциялар.

- отандық тауар өндірушіге оның өнімдері, жұмыстары мен қызметтерінің нарықтағы өзге баламаларға сәйкестігінің өзге де тең шарттарында ғана басымдық берілетіні анық;

- салалар бойынша отандық тауар өндірушілерді субсидиялауды және өзге де субсидиялауды ХӨТ-ты қорғаудың әлеуметтік шартталған критерийлерінен артық өндіруді болдырмау үшін нарықтық шартталған сұраныс пен ұсыныс критерийлеріне ауыстыру;

- отандық тауар өндірушілердің өнімдерін, жұмыстары мен қызметтерін экспорттауға, бірінші кезекте-өңдеуші өнеркәсіпте ұлттық қауіпсіздікпен негізсіз барлық тыйымдарды, квоталар мен лицензияларды алып тастау.

3) тауарлар мен кәсіпорындардың жойылуына әкеп соғатын шекті бағаларды және сауда еркіндігінің өзге де шектеулерін мемлекеттік белгілеу проблемасына қатысты:

- ішкі нарықтағы саудадан сыртқы сауда және өзге де нарықтық бағалар бойынша пайда табатын кәсіпорындар есебінен халықтың әлеуметтік осал топтарына оны атаулы көмекпен алмастыру арқылы ішкі нарық үшін шекті, жеңілдікті және өзге де әлеуметтік бағдарланған бағаларды белгілеу практикасын тоқтату;

- шекті бағалар практикасы тоқтатылғанға дейін және тиісінше ішкі және сыртқы бағалар арасындағы теңгерімсіздік сақталған кезде экспорттық жеткізілімдерді ішкі нарыққа жеткізілімдерге пропорционалды түрде квоталауды енгізуге тыйым салудың орнына, сол арқылы республика экономикасын адал қамтамасыз ететін кәсіпорындарға экспортқа кепілді құқықтар береді;

- экономиканың барлық нарықтық салаларында саяси монополияларға және сауда жасау құқығымен байланысты өзге де табиғи емес преференцияларға, жеңілдіктерге және/немесе тыйымдарға тыйым салу. Барлығы сауда жасауға құқылы.

4) мемлекеттік органдардың, квазимемлекеттік және өзге де жария ұйымдардың лауазымды адамдары пара беруге мәжбүр ететін кәсіпкерлерді жауапқа тарту проблемасына қатысты:

- құқық қорғау органдарымен бастамашыл және ерікті ынтымақтастық жағдайында кәсіпкерлерді мәжбүрлі пара бергені үшін қылмыстық жауаптылықтан босату және олардан талап етілген қаражатты бопсалаушылардың қайтаруына кепілдік беру сөзсіз;

- шешімдер қабылдау орталықтарын операциялар орындарына жақындату және жалпы мемлекеттік және корпоративтік мақсаттарда жергілікті жерлерде жеке мүдделерді бюджеттік уәждеу арқылы тарту, содан кейін мемлекеттік органдар мен квазимемлекеттік ұйымдардың орталық аппараттарына өздерінің жергілікті және өзге де операциялық бөлімшелері үшін, әсіресе сатып алу бөлігінде операцияларды жүзеге асыруға тыйым салу үшін басқарманы орталықсыздандыруды (өкілеттіктерді деконцентрациялауды) жүргізу, орталық аппараттардың жергілікті жерлерде өз бөлімшелерінің операциялық қызметіне ішкі бақылауды жандандыру және осылайша тұтастай алғанда кәсіпкерлік қызметтің сыбайлас жемқорлықты азайту;

- мемлекеттік сервистің арнайы «үстеме қызметтерін», оның ішінде жария құқықтың квазимемлекеттік заңды тұлғалары арқылы ресми монетизациялауды кеңейту.

5) корпоративтік басқарудағы ашықтық проблемасына қатысты кәсіпорындарда иелену және билік ету функцияларын біржақты бөлу және оларда ішкі бақылаудың ашық жүйесін жолға қою мақсатында мыналар қажет:

- заңды тұлғалардың мүлкін оқшаулау қағидатын бұзатын НҚА-ның барлық нормаларын, ең алдымен, менеджмент тұлғасында олардың кәсіпорындарының іс-әрекеттері үшін түпкілікті бенефициарлар ретінде кәсіпкерлердің шектеулі жауапкершілігі бөлігінде жою;

- АҚ және ЖШС-дағы атқарушы және жоғары органдар Директорлар кеңесі (ДК) ғана емес, корпоративтік басқару органдары болып табылатынын айқындау. Бұл ретте ДК-ны кәсіпорынның біртұтас дене ретінде АҚ және ЖШС-дағы атқарушы және жоғары органдар Директорлар кеңесі (ДК) ғана емес, корпоративтік басқару органдары болып табылатынын айқындау. Бұл ретте ДК-ны кәсіпорынның біртұтас дене ретінде ұсынылуы мен жұмыс істеуі үшін дербес атқарушы жауапкершілік болмайтын бақылаушы алқалы басқару органы ғана көрсету біржақты. Бұл жағдайда ДК-нің тәуелді мүшелерін негізгі акционерлер сайлауы керек және оларға кәсіпорындар емес, өздері төлеуі керек. Кәсіпорынның өзінен жалақы алатын тәуелсіз ДК мүшелерін тек миноритарлық қатысушылар тағайындауы және босатуы керек.

6) тарифтердің көтерілуіне (олардың активтерін жаңғыртусыз) және ЕАЭО елдерінің ірі кәсіпорындарымен ашық бәсекелестік жағдайында отандық кәсіпорындарды монополияға қарсы ірілендіруге алып келетін табиғи монополиялардың рентабельділігін реттеу проблемасына қатысты, олардың жабылуына әкеп соғады:

- экономика үшін тарифтерді салыстырмалы түрде қатаң бекітудің орнына табиғи монополиялардың рентабельділігін (рентабельділік нормасын) реттеуді тоқтату және сол арқылы экономика үшін тарифтерді салыстырмалы түрде қатаң бекітудің орнына табиғи монополиялардың рентабельділігін (рентабельділік нормасын) реттеуді тоқтату және сол арқылы оларға өз пайдасын қызметкерлерге дамыту мен бонустарға бөлу құқығын беру;

- экономикалық шоғырлануға, отандық кәсіпорындарды ірілендіруге және

Ресей Федерациясының және дамыған елдердің өнімдерімен ашық бәсекелестік нарықтарында ұлттық бизнестің олигополияларын өзге де дамытуға кедергі келтіруді тоқтату, тек үстем жағдайды теріс пайдалануға және жергілікті нарықта саяси монополияларға жол бермеуге назар аудару.

7) мемлекеттің әкімшілік және материалдық ресурстарында артықшылығы бар мемлекеттік және квазимемлекеттік кәсіпорындармен жеке бизнестің жария инфрақұрылымдық салалардың орнына экономиканың жеке секторларына жұмсалатын тең емес бәсекелестігі проблемасына қатысты:

- мемлекеттік және квазимемлекеттік сектор қағидаты бойынша ашық нарықтық ортасы бар салаларда бәсекелестіктің жеткіліксіздігі сылтауымен жеке бизнеспен бәсекелесуге тыйым салу, оның о- мемлекеттік және квазимемлекеттік сектор қағидаты бойынша ашық нарықтық ортасы бар салаларда бәсекелестіктің жеткіліксіздігі сылтауымен жеке бизнеспен бәсекелесуге тыйым салу, оның орнына мемлекеттік және квазимемлекеттік сектор мемлекетпен әріптестіксіз (МЖӘ) салынған капиталға қайтарымдылық пен қайтарымды қамтамасыз ете алмайтын, тек қана стратегиялық инфрақұрылымдық және жария түрде тұтынылатын игіліктердің өзге де салаларына назар аудару.

8) сауда мен қаржыны және барлық кәсіпкерлікті «өнімсіз» делдалдықтың «паразиттік» құбылыстары ретінде әлеуметтік-психологиялық қабылдау проблемасына қатысты:

- сауда-саттық тең құқылы алмасу (нарықтық өзара іс-қимыл) актісі ретінде тек сауда мен қаржының ғана емес, сонымен қатар экономиканың «нақты» секторы ретінде өнеркәсіптік өндірістің өзі, тауар әрқашан жеке меншіктің объектісі болып табылатындығын, соның арқасында сауда өзінің шынайы, нарықтық құнын оның өлшемі ретінде табатындығын жаппай түсіндіру арқылы елдің ақпараттық өрісін өзгерту және еркін нарық жағдайында кез келген делдалдар өздерінің көтерме сатып алуларымен және тәуекелдерімен тікелей тауар өндірушілердің өндірістік қуатын бірнеше есе арттырады;

- қоғамдық сана деңгейін арттыру бөлігінде осы PR іс-шаралардың мазмұны сәтті болғаннан кейін ғана экономиканы мемлекеттік реттеудің депрессиялық шараларының алдын алу үшін халықтың және мемлекетке қатысты кәсіпкерліктің популистік және тәуелді көңіл-күйлерінің деңгейін төмендету бойынша одан әрі жұмыс істеуге болады.